

ΠΑΣΟΚ – Συνασπισμός: Η ιστορία ενός αμαρτήματος

Οι εκλογές του Ιουνίου 1989 ήταν από κάθε άποψη ένα ορόσημο. Η Ν.Δ. έφτασε προ των πυλών της αυτοδυναμίας, αλλά δεν κατάφερε να τις διαβεί¹. Το εκλογικό σώμα επιφύλαξε οδυνηρή τιμωρία για τον Α. Παπανδρέου, αλλά όχι τη συντριβή. Οι μάντιες της κατάρρευσης του ΠΑΣΟΚ διαψεύστηκαν, όπως διαψεύστηκαν κι όσοι προεξόφλησαν ότι η ήττα θα επιφέρει την άμεση ανατροπή του ιδρυτή του. Το ΠΑΣΟΚ απέδειξε ότι έχει ρίζες στην κοινωνία, ότι παραμένει μία μεγάλη παράταξη. Συγκράτησε ένα σχετικά υψηλό ποσοστό, παρά το γεγονός ότι βρέθηκε στη μέγγλη της πιο σκληρής και αδυσώπητης επίθεσης, που έχει γνωρίσει τις τελευταίες δεκαετίες κυβερνητικό κόμμα, παρά το γεγονός ότι οι εξώφθαλμες πολιτικές ευθύνες για τα σκάνδαλα έπληξαν καίρια και το κύρος και την αξιοπιστία και την επιρροή του.

Το εκλογικό σώμα ήταν μετρημένο και απέναντι στο ΣΥΝ. Η παραδοσιακή Αριστερά ένιωσε ικανοποίηση για την ήττα του ΠΑΣΟΚ, αλλά οι κάλπες δεν την έβγαλαν ποιοτικά ενισχυμένη. Η αύξηση του ποσοστού της ήταν κατώτερη των εξαιρετικά ευνοϊκών περιστάσεων, αλλά αυτό ήταν το έλασσον. Το μείζον ήταν τα ζωτικά διλήμματα, που δημιούργησε ο ρυθμιστικός ρόλος του ΣΥΝ. Δεν επρόκειτο απλώς για μια πρόκληση, αλλά για ένα βαρύ φορτίο, που από τότε απειλούσε να τον συνθλίψει. Το αντι-ΠΑΣΟΚ κλίμα που η ίδια είχε τροφοδοτήσει μετετράπη σε μπούμεραγκ. Ο ΣΥΝ ήταν όμηρος των προηγούμενων επιλογών του και πιο συγκεκριμένα της αναγόρευσης της κάθαρσης σε πολιορκητικό κριό εναντίον του Κινήματος.

Κυβέρνηση Τζαννετάκη: η «αριστεροδέξια» συμμαχία

Το ΠΑΣΟΚ, μετά την ήττα του Ιουνίου, ουσιαστικά παραδόθηκε πολιτικά στο ΣΥΝ, προκειμένου να αποτρέψει την «αριστεροδέξια» συμμαχία και τις παραπομπές. Ο Α. Παπανδρέου, στη συνάντησή του με το Χ. Φλωράκη στο νοσοκομείο, πρότεινε στο ΣΥΝ κυβερνητική συνεργασία στη βάση προγράμματος και με πρωθυπουργό τρίτο πρόσωπο, όπως ο Κ. Στεφανόπουλος (26/6/89). Ήταν ίσως η μοναδική φορά που ο ιδρυτής του

Κινήματος ήταν έτοιμος να αποσυρθεί. Ο ΣΥΝ, όμως, είχε ήδη ταχθεί υπέρ μίας «κυβέρνησης ευρύτατης αποδοχής» για να προχωρήσει την κάθαρση (22/6/89), προδιαγράφοντας τις εξελίξεις. Η συνάντηση Μητσοτάκη-Φλωράκη-Κύρκου στη Γλυφάδα (27/6/89) οριστικοποιεί τη συνεργασία Ν.Δ.-ΣΥΝ, αλλά αυτό θα ανακοινωθεί στις 30/6/89. Μέχρι την τελευταία στιγμή, η ηγεσία της παραδοσιακής Αριστεράς παραπλανεί το Κίνημα. Λίγες μόλις ώρες πριν την ανακοίνωση, σε συνάντηση ανωτάτων στελεχών των δύο παρατάξεων άφηνε σαφώς να εννοηθεί ότι ο ΣΥΝ θα συμμαχήσει με το ΠΑΣΟΚ.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι εάν η παραδοσιακή Αριστερά συνεργαζόταν με το ΠΑΣΟΚ, θα τραυματιζόταν καίρια η αξιοπιστία της, λόγω της προηγούμενης ρητορικής της. Το θέμα της παραγραφής ποινικών ευθυνών ήταν ένα σοβαρό επιχείρημα αυτών που προωθούσαν την κυβερνητική συμμαχία με τη Ν.Δ. Από την άλλη πλευρά, όμως, τα αντιδεξιά αντανakλαστικά, κυρίως στο χώρο του ΚΚΕ, μπορεί να θρίσκονταν σε ύφεση λόγω αντιπασοκισμού, αλλά παρέμεναν ισχυρά, όπως έδειξε η διάσπαση στην ΚΝΕ κι εν μέρει στο ΚΚΕ (16/9/89). Ρήγμα υπήρξε και στην ΕΑΡ. Ο Α. Μπριλλάκης, ιστορικό ηγετικό στέλεχος της, κατήγγειλε τη συμμαχία με τη Ν.Δ. και προσχώρησε στη Δημοκρατική Συμπράταξη (13/10/89).

Η τρίτη επιλογή, η άρνηση οποιασδήποτε κυβερνητικής συνεργασίας και η προκήρυξη νέων εκλογών είχε κι αυτή προβλήματα. Πέρα από το θέμα της παραγραφής, νέα προσφυγή στις κάλπες θα ισοδυναμούσε με κρίσιμη δοκιμασία, αν όχι χρεωκοπία, της απλής αναλογικής. Επρόκειτο για κρίσιμη σημασίας αντίφαση του ίδιου του πολιτικού συστήματος. Θεσμικά ίσχυε μία παραλλαγή της απλής αναλογικής, αλλά το πολιτικό κλίμα κινείτο στον αστερισμό της ενισχυμένης. Σε περίπτωση νέων εκλογών, ο ΣΥΝ θα αντιμετώπιζε κίνδυνο εκλογικής μείωσης, γιατί ήταν ο σημαιοφόρος της απλής αναλογικής, στην οποία και θα χρεωνόταν η αδυναμία σχηματισμού κυβέρνησης.

Ο σχηματισμός της κυβέρνησης Τζαννετάκη σφράγισε ανεξίτηλα και την παραδοσιακή Αριστερά και τις σχέσεις της με το ΠΑΣΟΚ. Τον Ιούνιο, ο ΣΥΝ ανέμενε την εκλογική συντριβή του Κινήματος. Εκτιμούσε ότι θα του δινόταν η χρυσή ευκαιρία διείσδυσης στο κενό που θα άφηνε η κατάρρευσή του. Το εκλογικό αποτέλεσμα, αντί να οδηγήσει την ηγεσία του ΣΥΝ σε μία επανεκτίμηση για το χαρακτήρα και την αντοχή του ΠΑΣΟΚ, και σε μία αναπροσαρμογή στρατηγικής, ερμηνεύεται σαν το πρώτο βήμα του κατακερματισμού και της περιθωριοποίησής του. Η στρατηγική της διάσπασης και της εκλογικής λεηλασίας του όχι μόνο δεν αναθεωρείται, αλλά με τις παραπομπές ωθείται στα άκρα. Στόχος η αναδιάταξη των πολιτικών δυνάμεων και η δημιουργία ενός διπολικού συστήματος με κύριους αντίπαλους τη μείζονα Δεξιά στο ρόλο της συμπολίτευσης και τη μείζονα Αριστερά στο ρόλο της αξιωματικής αντιπολίτευσης ήταν ο κοινός στόχος και το υπόβαθρο της συνεργασίας Ν.Δ.-ΣΥΝ.

Το ΠΑΣΟΚ παίζει το χαρτί του «+1»

Το ΠΑΣΟΚ δεν περιορίστηκε στην εξ αρχής καταγγελία της «αριστεροδέξιας» συμμαχίας και των σκοπών της. Ενεργοποίησε το πολιτικό όπλο της κατάργησης του «+1» για να φέρει σε δυσχερή θέση το ΣΥΝ και να θέσει σε δοκιμασία τη συμμαχία του με τη Ν.Δ., δεδομένου ότι σ' αυτό το θέμα, οι θέσεις και τα συμφέροντα των δύο κυβερνητικών εταίρων ήταν ασυμβίβαστα. Στις 12/7/89 κατέθεσε στη Βουλή σχετική πρόταση νόμου, ώστε το εκλογικό σύστημα να μετατραπεί σε απλούστατη αναλογική. Στις 10/9/89, ο ΣΥΝ ανακοινώνει ότι δεν έχει κάνει καμία συμφωνία με τη Ν.Δ. για το «+1», προσθέτοντας ότι εάν το θέμα έλθει στη Βουλή θα ψηφίσει την κατάργησή του². Μετά από 18 ημέρες, όταν η πρόταση νόμου του ΠΑΣΟΚ για την κατάργηση του «+1» έρχεται στη Βουλή, οι δύο

κυβερνητικοί εταίροι απορρίπτουν την ολοκλήρωση της συζήτησης, που θα οδηγούσε σε ψηφοφορία, με αποτέλεσμα το «+1» να παραμείνει.

Το περιβόητο «+1» είχε μετατραπεί σε στρατηγικό ύψωμα και για τις τρεις παρατάξεις. Η Ν.Δ., που προετοίμαζε τη φθινοπωρινή της επίθεση για την κατάκτηση της αυτοδυναμίας, δικαιολογημένα θεωρούσε τη διατήρηση του «+1» πρωταρχικό στόχο και καθοριστικό κριτήριο για τη στάση της σ' οποιοδήποτε άλλο θέμα. Ο Κ. Μητσοτάκης, εξ αρχής, κατέστησε σαφές στους Χ. Φλωράκη και Λ. Κύρκο ότι θα θεωρήσει «αιτία πολέμου» τη σύμπραξη του ΣΥΝ στην απόπειρα κατάργησης του «+1» και βεβαίως δεν θα δίσταζε να ρίξει αμέσως την κυβέρνηση Τζαννετάκη. Φρόντισε, μάλιστα, μέσω του Π. Μπακογιάννη, να διατυπώσει και δημοσίως την απειλή αυτή. Το πιθανότερο, όμως, είναι ότι οι απειλές αυτές ήταν ενταγμένες στο παιχνίδι των εντυπώσεων, γιατί ο ΣΥΝ είχε εξ αρχής πολιτικά δεσμευτεί, παρά τις αντίθετες διαβεβαιώσεις του.

Γύρω από την κατάργηση του «+1» παίχτηκε ένα κρίσιμο παιχνίδι εντυπώσεων με βαρυσήμαντες επιπτώσεις. Τόσο ο ΣΥΝ, όσο και το ΠΑΣΟΚ όλη εκείνη την περίοδο είχαν αποδυθεί σ' έναν αγώνα αλληλοδιείσδυσης στην εκλογική βάση ο ένας του άλλου. Είχε καίρια σημασία ποια πλευρά θα περνούσε στο αριστερό ακροατήριο την εικόνα του σημαιοφόρου της συνεργασίας και ποια, κατ' αντιπαράθεση, θα χρεωνόταν το κόστος. Γι' αυτό και η ηγεσία του ΠΑΣΟΚ, αν και δεν ήταν ένθερμος οπαδός της συνεργασίας με το ΣΥΝ, επέμεινε στην ίδια ρητορική, για να τον εκθέσει πολιτικά. Το ευρύτερο θεσμικό πρόβλημα με την κατάργηση του «+1» συνόψιζε την αντίφαση που σφράγιζε την υφιστάμενη πολιτική γεωγραφία. Η θέση του ΣΥΝ στο αριστερό άκρο του πολιτικού φάσματος, δεν του επέτρεπε να παίζει μονίμως το ρόλο του ρυθμιστή. Ο ρόλος αυτός ανήκει μεν στο τρίτο σε δύναμη κόμμα, αλλά μόνο εφ' όσον κινείται στον ενδιάμεσο πολιτικό χώρο, ο οποίος έχει την πολιτική ευελιξία να συνάπτει συμμαχίες είτε προς τα δεξιά, είτε προς τα αριστερά του.

Εκείνη την περίοδο, η καθιέρωση της απλούστατης αναλογικής συνδεόταν άρρηκτα με το κρίσιμο πρόβλημα των πολιτικών συμμαχιών, ή αλλιώς με ποιον θα πήγαινε και ποιον θα άφηνε ο ΣΥΝ. Σύμπραξη με το ΠΑΣΟΚ για την καθιέρωση της απλούστατης αναλογικής ισοδυναμούσε με οριστική ρήξη με τη Ν.Δ. και κατά συνέπεια υποχρεωτική επιστροφή στη γραμμή της σύμπλευσης με το Κίνημα. Μία τέτοια πολιτική, όμως, βρισκόταν έξω από το πεδίο επιλογών της συντριπτικής πλειοψηφίας των ηγετικών στελεχών του ΣΥΝ. Η άρνηση συνεργασίας με το κόμμα του Α. Παπανδρέου ήταν κοινός παρονομαστής, όπως φάνηκε και στο κρίσιμο ζήτημα της συνεργασίας στις μονοεδρικές περιφέρειες, που το ΠΑΣΟΚ προωθούσε για να αποτρέψει την αυτοδυναμία της Ν.Δ. Ο μεσολαβητικός ρόλος του Α. Λάζαρη με στόχο μία συμφωνία-πακέτο για τις πέντε μονοεδρικές προσέκρουσε στην άρνηση του ΣΥΝ. Το γεγονός ότι η άρνηση δεν εκδηλώθηκε ανοικτά και κατηγορηματικά οφειλόταν αφ' ενός στο παιχνίδι των εντυπώσεων κι αφ' ετέρου στην πρόθεση να ασκηθεί διαπραγματευτική πίεση προς τη Ν.Δ.³

Η σύγκρουση για την πολιτική επικράτηση

Η διεκυστίνδα για τις μονοεδρικές ουσιαστικά δεν άλλαξε σε τίποτα τις σχέσεις των δύο παρατάξεων. Το ΠΑΣΟΚ και ο ΣΥΝ είχαν προ πολλού εισέλθει σε τροχιά πολεμικής αναμέτρησης, με αντικείμενο την πολιτική επικράτηση στον ευρύ σοσιαλιστικό χώρο. Η δυναμική της αντιπαράθεσης άρχισε να αναπτύσσεται σταδιακά μετά το 1985, αλλά η καμπή, το σημείο μη επιστροφής, ήταν ο σχηματισμός της κυβέρνησης Τζαννετάκη. Η επιλογή αυτή περιόρισε τα περιθώρια ελιγμών του ΣΥΝ και επικαθόρισε τις κατοπινές επιλογές του. Η παραδοσιακή Αριστερά είχε εγκλωβισθεί σε πολιτικό μονόδρομο, ανε-

ξαρτήτως της ύπαρξης ή όχι μυστικών συμφωνιών με τον Κ. Μητσοτάκη. Η μέχρι τελικής πτώσεως αναμέτρηση με το ΠΑΣΟΚ είχε καταστεί αναπόφευκτη.

Στα ηγετικά κλιμάκια του ΣΥΝ η αυτοδυναμία της Ν.Δ. το Νοέμβριο εθεωρείτο όχι μόνο το πιο πιθανό αποτέλεσμα, αλλά κατά κάποιον τρόπο και μία λύση για τα δικά τους διλήμματα. Μετά την ενεργοποίηση του όπλου των παραπομπών, όλες οι ελπίδες είχαν επενδυθεί στη συρρίκνωση της εκλογικής δύναμης του ΠΑΣΟΚ. Εκτιμούσαν ότι μία τέτοια εξέλιξη θα εξανάγκαζε τον Α. Παπανδρέου σε παροπλισμό, γεγονός που θα άνοιγε το δρόμο σε μια επαναπροσέγγιση των δύο παρατάξεων με τους δικούς τους όρους. Ήλπιζαν ότι εάν απομακρυνθεί ο ιδρυτής, το Κίνημα θα οδηγείτο σε διάσπαση και κατά συνέπεια ο ΣΥΝ θα αναδεικνυόταν σε ηγεμονική δύναμη στο χώρο μιας ευρείας σοσιαλιστικής αντιπολίτευσης. Η σύσταση του Λ. Κύρκου προς τον Α. Παπανδρέου να αποσυρθεί (23/7/89), που εμμέσως πλην σαφώς συνδεόταν με την απειλή των παραπομπών, ουσιαστικά ήταν ένας πολιτικός εκβιασμός προς την ίδια κατεύθυνση. Αποκαλυπτική ήταν και η δήλωση Φλωράκη ότι ο ΣΥΝ δεν θα παρέπεμπε τον Α. Παπανδρέου αν αυτός αναλάμβανε τις πολιτικές ευθύνες του (29/10/89). Με άλλα λόγια, εάν ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ παραιτείτο κι αποσυρόταν από την πολιτική, διευκολύνοντας τα σχέδια του ΣΥΝ και της Ν.Δ., ως δια μαγείας θα εξαφανίζονταν οι βαρύτερες ποινικές ευθύνες που οι ίδιοι του κατελόγιζαν!

Ειδικά το ΚΚΕ δεν κατέληξε τυχαία στην από κοινού με τη Ν.Δ. κήρυξη πολέμου εναντίον του Α. Παπανδρέου. Το ΠΑΣΟΚ είχε σοβαρές ευθύνες, με την έννοια ότι αντιμετώπισε την παραδοσιακή Αριστερά σαν δεδομένο σύμμαχο και τη χρησιμοποίησε μονόπλευρα ως στήριγμα, οξύνοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το υπαρξιακό πολιτικό πρόβλημά της. Το Κίνημα, παρ' ότι συνέβαλε στο να θγει το ΚΚΕ από το πολιτικό περιθώριο, εκ των πραγμάτων λειτουργούσε ως φραγμός στην αναπτυσσόμενη ροπή του Περισσού να παίζει έναν πιο ενεργό ρόλο στις εξελίξεις, ολοκληρώνοντας την οργανική ενσωμάτωσή του στο πολιτικό σύστημα. Το ΠΑΣΟΚ, ως κυβέρνηση, από μία άποψη αναβάθμισε την κομμουνιστική Αριστερά, αλλά, ταυτοχρόνως, με την πληθωρική παρουσία του, την υπερκάλυψε πολιτικά και τη συμπίεσε εκλογικά. Το φαινόμενο, εξάλλου, δεν είναι μόνο ελληνικό. Η παρακμή του κομμουνιστικού κινήματος προς όφελος των Σοσιαλιστών είναι πανευρωπαϊκό φαινόμενο. Η εκλογική συρρίκνωση τόσο του ΚΚΕ, όσο και του τότε ΚΚΕεσωτ το 1985, σε συνδυασμό με την πολιτική φθορά κι έκπτωση του κυβερνητικού ΠΑΣΟΚ έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στην εκδήλωση της αντιθέσής τους. Άλλωστε, πάντα πίστευαν ότι ο Α. Παπανδρέου και το κόμμα του είναι «εισβολείς» στο χώρο τους, ότι «έκλεψαν τα συνθήματα και τις ψήφους της Αριστεράς». Το αποτέλεσμα ήταν η ηγετική ομάδα που τότε είχε πρωταγωνιστήσει στην προσέγγιση με το ΠΑΣΟΚ, τελικώς να πρωταγωνιστήσει στην προσέγγιση με τη Ν.Δ.

Τα σκάνδαλα και το αίτημα της κάθαρσης προσέφεραν ηθικό έρεισμα και υπηρέτησαν απολύτως αυτή την πολιτική στροφή και το συνακόλουθο στόχο της πολιτικής εξουδετέρωσης του Α. Παπανδρέου. Η διάσπαση του Κινήματος και η αναδιάταξη των κομματικών δυνάμεων στο σοσιαλιστικό χώρο κατέστη ένα από τα πλέον προσφιλή σενάρια στα γραφεία του Περισσού και της Κομμουνιστικής Αμεσως μετά τις εκλογές του Ιουνίου, εκδηλώνονται κάποιες τάσεις αμοισητήτης της ηγεμονικής παρουσίας του Α. Παπανδρέου. Η ασθένειά του και η αποδοχή εκ μέρους του το να μην είναι πρωθυπουργός σε συμμαχική κυβέρνηση με το ΣΥΝ, φάνηκε να σηματοδοτεί μία νέα περίοδο για το ΠΑΣΟΚ κι έναν άλλο ρόλο για τον πρόεδρό του. Οι μετέπειτα εξελίξεις και ειδικότερα οι παραπομπές άλλαξαν ριζικά το σκηνικό. Τη στιγμή που άρχισε να κλονίζεται η ηγετική θέση του Α. Παπανδρέου, οι αντίπαλοί του, με τις ενέργειές τους, έσπευσαν να την σταθεροποιήσουν. Αναμφισβήτητο είναι ότι η επιχείρηση κάθαρση, όχι μόνο δεν προκάλεσε ρήγματα στο ΠΑΣΟΚ, αλλά αντιθέτως, ενεργοποιώντας τα αμυντικά αντανακλαστικά της παράταξης,

λειτούργησε συσπειρωτικά, ισοπεδώνοντας και τις βαριές πολιτικές ευθύνες του πρώην πρωθυπουργού⁴.

Το χάσμα μεταξύ ΠΑΣΟΚ-ΣΥΝ διευρύνθηκε με το σχηματισμό της κυβέρνησης Τζαννετάκη, αλλά κατέστη αγεφύρωτο με τις παραπομπές. Το χάσμα δεν περιορίστηκε στην κορυφή, ή έστω στον κομματικό μηχανισμό. Επεκτάθηκε και στο επίπεδο της εκλογικής βάσης. Η δυναμική των σχέσεων ήταν δυναμική μετωπικής σύγκρουσης, ανεξαρτήτως της ρητορικής. Είναι ενδεικτικό του κλίματος ότι ο Κ. Λαλιώτης, ο αρχιτέκτονας των ανοιγμάτων προς το ΣΥΝ, που στις 30/7/89 είχε ταχθεί δημοσίως υπέρ της ανάπλασης των σχέσεων ΠΑΣΟΚ-ΣΥΝ, μετά τις παραπομπές υποστήριξε ότι μόνο μέσω της εκλογικής ήττας του ΣΥΝ και της αναθεώρησης της στρατηγικής του, μπορεί να επανέλθει στην ημερήσια διάταξη η συνεργασία των προοδευτικών δυνάμεων. Ουσιαστικά, το ΠΑΣΟΚ υιοθέτησε τη στρατηγική που ο ΣΥΝ ακολουθούσε απέναντί του. Απλώς, δεν έθεσε θέμα Φλωράκη-Κύρκου, όπως η άλλη πλευρά έθεσε θέμα Παπανδρέου. Στις εκλογές του Νοεμβρίου 1989 δεν παίχτηκε μόνο η αυτοδυναμία της Ν.Δ. Το εκλογικό σώμα εκλήθη να ανακηρύξει και το νικητή της μετωπικής σύγκρουσης μεταξύ δύο πλήρως αντιτιθέμενων στρατηγικών, που στην ουσία είχαν στο επίκεντρό τους τη μάχη για την πολιτική ηγεμονία στον κεντροαριστερό χώρο. Η πραγματικότητα αυτή δεν εμπόδισε, βεβαίως, τον Α. Παπανδρέου να δηλώσει ότι ο αγώνας είναι μονομέτωπος εναντίον της Δεξιάς κι όχι διμέτωπος! Ήταν κι αυτό στοιχείο της πολιτικής για προσέλκυση αριστερών ψηφοφόρων με αντιδεξιά αντανάκλαστικά.

Η ανανέωση και ο αριστερός «μεγαλοϊδεατισμός»

Το ΠΑΣΟΚ, με τη θριαμβευτική πορεία του προς την εξουσία, ήταν κάτι σαν «παιδί-θαύμα» της πολιτικής μας ζωής. Η λήξη της οκτάχρονης κυβερνητικής θητείας του, το θρήκε τραυματισμένο από τα σκάνδαλα, βυθισμένο σε μία σοβαρότατη κρίση αξιοπιστίας, σε σύγχυση και αντιφάσεις, αλλά παράλληλα και σε αναζήτηση μίας νέας φυσιογνωμίας. Το ΠΑΣΟΚ έπαψε προ πολλού να είναι το «παιδί-θαύμα» της πολιτικής σκηνής. Ήδη, θρίσκειται αντιμέτωπο με τη δοκιμασία της ενηλικίωσης, που ισοδυναμεί με τη μετεξέλιξη σ' ένα δυτικοευρωπαϊκού τύπου σοσιαλιστικό κόμμα αρχών⁵. Η συντεταγμένη πορεία μετεξέλιξής του, όμως, προσέκρουε στην τρέχουσα νοοτροπία και πρακτική του αρχηγισμού, των προσωπικών αντιθέσεων και της έλλειψης παράδοσης εσωκομματικής θεσμικής λειτουργίας. Η περιπέτεια των τελευταίων χρόνων άφησε βαθιά τα σημάδια της, αλλά ταυτοχρόνως, και λόγω ακριβώς της ασφικτικής πίεσης που υπέστη από τους αντιπάλους του, η εκλογική βάση του ανέπτυξε ένστικτο, αν όχι συνείδηση παράταξης.

Οι σχέσεις ΠΑΣΟΚ-ΣΥΝ επικαθορίζονταν πάντα από την εγγενή αντίθεση δύο όμορων παρατάξεων, οι οποίες διεκδικούν κοινό συνοριακό χώρο. Από τη δυναμική εμφάνισή του στην πολιτική σκηνή, το Κίνημα ασκεί εκλογική πίεση στην παραδοσιακή Αριστερά, η οποία εξ αρχής παλινδρομούσε και συνεχίζει να παλινδρομεί μεταξύ της αντίθεσης και της σύμπλευσης. Η δημιουργία του ΣΥΝ στην περίοδο της παρακμής του ΠΑΣΟΚ και της βάσης της αντίθεσης μαζί του ήταν μία στρατηγική επιλογή για την εκμετάλλευση της ευνοϊκής συγκυρίας. Δεύτερον, ήταν μία αγωνιώδης προσπάθεια ορισμένων ηγετικών στελεχών του ΚΚΕ να οδηγήσουν το κόμμα τους μέσα από τις συμπληγάδες της αναπόδραστης κρίσης του κομμουνιστικού κινήματος σε Ανατολή και Δύση. Για την ανανεωτική πτέρυγα, η συμμαχία με την ΕΑΡ ήταν μία διέξοδος, ένας τρόπος να ξεφύγει από το ασφικτικό πλαίσιο του Πολιτικού Γραφείου, στο οποίο ο συσχετισμός δυνάμεων ήταν σχεδόν απαγορευτικός για τολμηρά βήματα μετεξέλιξης της ιδεολογίας και του πολιτικού ρόλου του ΚΚΕ.

Για την ΕΑΡ από την άλλη πλευρά, ήταν μία ευκαιρία να απεγκλωβιστεί από το περιθώριο, να απαλλαγεί από το μόνιμο άγχος της κοινοβουλευτικής εκπροσώπησης και να παίξει κεντρικό πολιτικό ρόλο στο πλαίσιο ενός ευρύτερου σχήματος, δεδομένου ότι η ηγετική ομάδα της ΕΑΡ ποτέ δεν λειτούργησε στη λογική ενός σύγχρονου νεοαριστερού ριζοσπαστικού πολιτικού ρεύματος. Η προσέγγιση των πρωταγωνιστών της διάσπασης του 1968 διευκολύνθηκε αφ' ενός από την εμμονή του Α. Παπανδρέου να κρατάει μέχρι τέλους κλειστά τα χαρτιά του στο κρίσιμο θέμα της απλής αναλογικής (1987-88) κι αφ' ετέρου από τον αέρα της «περεστρόικα» που φυσούσε στη Σοβιετική Ένωση. Η ανανεωτική πτέρυγα του ΚΚΕ εκμεταλλεύθηκε την ευκαιρία του Κοινού Πορίσματος για να επιβάλει από το παράθυρο θέσεις, που δεν υπήρχε καμία δυνατότητα να επικρατήσουν στα ανώτατα κλιμάκια του Περισσού. Το πρόγραμμα του ΣΥΝ ήταν ένα σημαντικό θήμα μπροστά για το ΚΚΕ, αλλά επειδή το θήμα αυτό δεν ήταν βιωμένο, δεν ήταν καρπός ιδεολογικοπολιτικών ζυμώνσεων και διαλόγου μέσα στο ΚΚΕ, προκάλεσε δυσφορία και αντιδράσεις. Ο κομματικός μηχανισμός, διαπαιδαγωγημένος με άλλες αντιλήψεις, ήταν αδύνατο να αποδεχθεί αυτά που μέχρι τότε θεωρούσε ιδεολογικό «δηλητήριο». Παρ' όλες τις αντιδράσεις, όμως, η κατάσταση δεν έφτασε στα όρια της ρήξης. Μόνο όταν ο ΣΥΝ αποφάσισε να συνεργαστεί με τη Ν.Δ. η υποδόσκουσα κρίση εκδηλώθηκε και προεκλήθη ρήγμα (διάσπαση της ΚΝΕ), αλλά και πάλι σε σχετικά περιορισμένο βαθμό, δεδομένου ότι το κοινό όραμα της εκλογικής λεηλασίας του ΠΑΣΟΚ λειτουργούσε ενοποιητικά για την ηγετική ομάδα του Περισσού.

Η απόπειρα της ανανεωτικής πτέρυγας να εκθιάσει τον εκσυγχρονισμό του ΚΚΕ, καταφεύγοντας στη μέθοδο των σοκ και των «πραξικοπημάτων», ήταν κατανοητή, λόγω της αφόρητης χρονικής πίεσης που ασκούσαν οι επερχόμενες εξελίξεις. Δεν μπορούσε, όμως, παρά να έχει σοβαρές παρενέργειες, όπως και συνέβη. Το κρίσιμο σφάλμα των ανανεωτών ήταν ότι συνέδεσαν τη στρατηγική της μετεξέλιξης των παραδοσιακών αριστερών δυνάμεων με τη στρατηγική της πολιορκίας του ΠΑΣΟΚ, στο όνομα ενός «αριστερού μεγαλοϊδεατισμού». Έτσι, ενώ με τη δημιουργία του ΣΥΝ η παραδοσιακή Αριστερά προσέγγισε στο προγραμματικό πεδίο με το ΠΑΣΟΚ, στο πολιτικό πεδίο προεκλήθη βαθύ χάσμα. Κι αυτό γιατί στην πραγματικότητα ο καταλύτης του συνεταιρισμού ήταν η κοινή πρόθεση να εκμεταλλευτούν πολιτικά την κρίση του ΠΑΣΟΚ, όχι απλώς για να αντλήσουν εκλογικά οφέλη, αλλά για να διεισδύσουν στο σοσιαλιστικό χώρο και να ανατρέψουν την πολιτική γεωγραφία. Η στρατηγική αυτή ευνοήθηκε όχι μόνο από την πολιτική συγκυρία, αλλά και από τη συγκλίνουσα στρατηγική του Κ. Μητσοτάκη, όπως και από τη θετική στάση εξωκομματικών παραγόντων με επιρροή, όπως συγκροτήματα Τύπου και επιχειρηματικοί κύκλοι.

Το υπόβαθρο και το αρχικό κίνητρο της σταδιακής προσέγγισης με τη Ν.Δ. ήταν η αγωνιώδης προσπάθεια χειραφέτησης από την πολιτική ηγεμονία του ΠΑΣΟΚ. Επεδίωξαν να δημιουργήσουν αντίβαρο στη διείδυση του Κινήματος στον κομμουνιστικογενή χώρο. Ο Κ. Μητσοτάκης και το επιτελείο του, από την πλευρά τους, από νωρίς είδαν πόσο χρήσιμη γι' αυτούς θα ήταν η προσέγγιση των δύο παρατάξεων. Η περικύκλωση και εκλογική λεηλασία του ΠΑΣΟΚ, ο κατακερματισμός της κεντροαριστεράς και η μετατροπή της σε πολιτικό «χυλό» αντιμαχόμενων κομμάτων και προσωπικοτήτων ήταν αντικειμενικά ο κοινός παρονομαστής των στρατηγικών τους επιδιώξεων⁶.

Ο ιδιότυπος πολιτικός ρατσισμός

Η επιχείρηση πολιτικής εξουδετέρωσης του Α. Παπανδρέου και διάσπασης του ΠΑΣΟΚ, κορυφώθηκε με την εκδήλωση ενός ιδιότυπου πολιτικού ρατσισμού. Μία απλή ανάγνωση των δηλώσεων και των σχολίων εκείνης της περιόδου είναι αρκετή για να αποδείξει αυτό

ΕΙΜΑΣΤΕ ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΙ
ΑΡΙΣΤΕΡΟΙ...

...ΑΡΙΣΤΕΡΟΙ Η ΜΟΪΚΑΝΟΙ;;

ΜΑΛΑΚΕΣ!!!
ΕΙΜΑΣΤΕ ΟΙ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΙ ΜΑΛΑΚΕΣ ..

ΣΤΑΜΑΤΑ!!!
ΜΑΣ ΑΚΟΥΣΕ ΟΛΗ Η ΓΕΙΤΟΝΙΑ !!

ΕΧΕΙΣ ΔΙΚΙΟ.
ΓΙΝΑΜΕ ΡΕΖΙΛΙ...

ΑΣΕ ΠΟΥ ΕΜΑΘΑΝ ΟΤΙ ΗΜΑΣΤΑΝ
ΑΡΙΣΤΕΡΟΙ...!!

.. ΚΑΙ ΤΙ ΠΙΣΤΕΥΑΝ ΔΗΛΑΔΗ
ΓΙΑ ΜΑΣ...;;

ΠΙΣΤΕΥΑΝ
ΑΣ ΠΟΥΜΕ....
ΟΤΙ ΕΙΜΑΣΤΑΝ ΟΙ ΕΣΥΠΝΟΤΕΡΟΙ ΔΕΞΙΟΙ
ΤΟΥ ΠΑΣΟΚ....

τον ισχυρισμό. Ακόμα και τα προφανή ήταν αδύνατον να τα επικαλεστεί κανείς, αν αυτά ήταν θετικά για το ΠΑΣΟΚ. Ο ιδιότυπος αυτός ρατσισμός, όμως, επεκτάθηκε και στη βάση, στον κοινωνικό ιστό. Ο κορμός της εκλογικής βάσης του ΠΑΣΟΚ δέχτηκε και ο ίδιος αφόρητη πολιτική-ηθική πίεση, με αποτέλεσμα να αναπτύξει μία ανάλογη πολιτική ψυχολογία. Τα κύρια χαρακτηριστικά της ήταν η ενεργοποίηση σε βαθμό παροξυσμού των αμυντικών αντανάκλαστικών, η επικάλυψη των πολλών και ποικίλων αμφιβολιών, αμφισβητήσεων και δυσαρεσκειών από την καταλυτική τάση για συσπείρωση και ενότητα.

Το μέτωπο των ετερόκλητων κοινωνικών δυνάμεων που εξέφρασε πολιτικά το ΠΑΣΟΚ στην περίοδο της ανόδου του, στα μέσα της δεύτερης τετραετίας εμφάνισε ρήγματα και σημάδια αποσύνθεσης. Κάτω από την πίεση των αδυσώπητων επιθέσεων, όμως, και μετά από μία περίοδο σύγχυσης, κυριάρχησε μία αντίληψη εκτάκτου ανάγκης, το ένστικτο αυτοσυντήρησης της παράταξης. Η κατάσταση αυτή των πνευμάτων στη βάση, είχε την αντανάκλασή της και στο επίπεδο των στελεχών. Συνειδητοποιήσαν ότι όχι μόνο δεν ερίκεται κατάρρευση, οπότε θα έπρεπε να κινηθούν δραστικά, αλλά ότι η οποιαδήποτε ρήξη και πολύ περισσότερο απόσχιση, δεν είχε καμία προοπτική. Γι' αυτό και η αντίδραση των ανώτερων στελεχών του ΠΑΣΟΚ απέναντι στην κρίση, εκδηλώθηκε με τη μορφή αμφισβήτησης προσώπων και καταστάσεων, πήρε το χαρακτήρα μίας συχνά οξείας κριτικής, αλλά δεν έφτασε ποτέ στο σημείο να θέσει σοβαρά σε κίνδυνο την ενότητα του Κινήματος.

Το 39,15% του Ιουνίου ήταν αναμφισβητήτως μία εκλογική ήττα, αλλά ταυτοχρόνως και μία απόδειξη ότι το ΠΑΣΟΚ παγιώθηκε ως μεγάλη πολιτική παράταξη. Κάθε εκλογική ήττα, όταν μάλιστα συνοδεύεται από την απώλεια της εξουσίας και ιδιαίτερα όταν τίθεται και θέμα αυτοκάθαρσης, λειτουργεί σαν καταλύτης για εσωτερικές διεργασίες. Το ΠΑΣΟΚ, μετά τις εκλογές, δεν ήταν εξαίρεση. Είχε κι αυτό προσβληθεί από τον «ιό» των εσωτερικών αποσταθεροποιητικών διεργασιών. Τα όσα ακολούθησαν, όμως, δεν επέτρεψαν στον «ιό» να επωασθεί και να εκδηλωθεί. Η δρομολόγηση των κυοφορούμενων εσωκομματικών διεργασιών προϋπέθετε την εκτόνωση της αφόρητης πίεσης που δεχόταν μέχρι τότε το ΠΑΣΟΚ και την εξομάλυνση του πολιτικού κλίματος. Αντ' αυτού, η πίεση ενετάθη και το κλίμα θάρυνε. Το αποτέλεσμα της παραπομπής Παπανδρέου ήταν η περαιτέρω ενίσχυση των αμυντικών αντανάκλαστικών της παράταξης, η συσπείρωση στη βάση και κατά συνέπεια η πόλωση. Εάν η ηγεσία της Ν.Δ., αμέσως μετά τις εκλογές του Ιουνίου, θεωρούσε τον Α. Παπανδρέου «τελειωμένο πολιτικά» και δεν στρεφόταν εναντίον του, οι εξελίξεις θα ήταν διαφορετικές. Η μετεκλογική κλιμάκωση της επίθεσης εναντίον του, έφερε τα αντίθετα από τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Οι προσδοκίες της παραδοσιακής Αριστεράς για σοβαρή εκλογική ήττα και αποσταθεροποιητικές διαδικασίες στο Κίνημα μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου 1989 ήταν περισσότερο ευσεβείς πόθοι, παρά πραγματική πολιτική εκτίμηση, όπως άλλωστε έδειξε η αύξηση της δύναμης του ΠΑΣΟΚ και η μείωση της δύναμης του ΣΥΝ.

Σε αντίθεση με τον Ιούνιο, το Νοέμβριο το πλεονέκτημα του ελέγχου του κρατικού μηχανισμού δεν το είχε το ΠΑΣΟΚ, αλλά οι αντίπαλοί του. Είχε, όμως, το πλεονέκτημα της αντιπολίτευσης. Το κυριάρχο σ' εκείνη την εκλογική αναμέτρηση δεν ήταν η παραμονή ή όχι του Κινήματος στην εξουσία, όπως ήταν τον Ιούνιο, αλλά το εάν θα επανέλθει αυτοδύναμη η Ν.Δ. Άλλωστε, αυτή καθ' εαυτή η συνεργασία Ν.Δ.-ΣΥΝ ήταν ένα όπλο στα χέρια του ΠΑΣΟΚ εναντίον της παραδοσιακής Αριστεράς. Η εκλογική τακτική του Κινήματος ήταν αφ' ενός η ελαχιστοποίηση των διαρροών προς τη Ν.Δ., καθώς και η παλιννόστηση εκείνων των ψηφοφόρων του που τον Ιούνιο προτίμησαν αποχή-άκυρολευκό, ή ΣΥΝ κι αφ' ετέρου η διείδυση στην ίδια την εκλογική βάση της παραδοσιακής

Αριστεράς. Αν και μετά τον Ιούνιο το ΠΑΣΟΚ υπέστη σοβαρά πλήγματα, πρόβαλε πειστικά την εικόνα του μοναδικού αναχώματος στην επέλαση της Ν.Δ. προς την αυτοδυναμία. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την επιβίωση του Κινήματος ως μεγάλου πολιτικού οργανισμού, εξουδετέρωσε τις παραπομπές, ως παράγοντα πολιτικής εξουδετέρωσης του Α. Παπανδρέου και του κόμματός του. Σ' αυτό βοήθησε σημαντικά και η υιοθέτηση και προβολή της γραμμής για σύγκλιση των προοδευτικών δυνάμεων.

Η «έκπληξη» του Νοεμβρίου

Την 5η Νοεμβρίου, το εκλογικό σώμα ουσιαστικά εκλήθη να επιλύσει δύο πολιτικά προβλήματα. Το πρώτο, βεβαίως, αφορούσε τη διακυβέρνηση του τόπου. Το δεύτερο αφορούσε τη μετωπική σύγκρουση ΠΑΣΟΚ-ΣΥΝ για επικράτηση στο σοσιαλιστικό χώρο. Κατά πόσο, δηλαδή, θα εστέφετο με επιτυχία η κοινή προσπάθεια της «αριστεροδέξιας» κυβερνητικής συμμαχίας για συρρίκνωση της εκλογικής δύναμης του ΠΑΣΟΚ και δρομολόγησης ανακατατάξεων σ' αυτό το χώρο υπέρ του ΣΥΝ.

Σ' ότι αφορά τη δεύτερη πτυχή, η σημαντική άνοδος του Κινήματος (από, 39,15% σε σχεδόν 41%) και η παράλληλη πτώση του ΣΥΝ (από 13,12 σε 11%) σε συνθήκες εξαιρετικά δυσμενείς για το πρώτο και ευνοϊκές για το δεύτερο, η λαϊκή ετυμηγορία ήταν καταλυτική. Τα φιλόδοξα σχέδια του Περισσού και της Κουμουνδούρου, αλλά και της Ρηγίλλης ναυάγησαν πλήρως. Το χαρτί της εκλογικής λεηλασίας και της διάσπασης του ΠΑΣΟΚ «κάηκε». Η «κατάσταση πολιορκίας», στην οποία υποχρέωσαν το κόμμα του Α. Παπανδρέου οι αντίπαλοί του αποδείχθηκε εκλογικά επωφελής γι' αυτό.

Σ' ότι αφορά το πρόβλημα σχηματισμού κυβέρνησης, η σημαντική άνοδος της Ν.Δ. (από 44,25% και 145 έδρες σε 46,2% και 148 έδρες) την έφερε στα πρόθυρα της πολυπόθητης αυτοδυναμίας, αλλά δεν ήταν αρκετή για να της την εξασφαλίσει. Η ισορροπία δυνάμεων, σε συνδυασμό με τη χρεωκοπία του πειράματος της συγκυβέρνησης υποχρέωσε και τα τρία κόμματα να θάψουν προσωρινά τα «τομαχούκ του πολέμου» και να σχηματίσουν οικουμενική κυβέρνηση. Η πρωτοβουλία Μητσοτάκη, που έκανε και τη σχετική πρόταση, δεν ήταν μόνο πολιτικός ελιγμός. Αντανακλούσε εσωκομματικές σκοπιμότητες, αλλά και τις ισχυρές πιέσεις που εδέχονταν και τα δύο μεγάλα κόμματα τόσο από επιχειρηματικούς κύκλους, όσο και από την Κοινότητα. Καμία παράταξη δεν ήταν διατεθειμένη να αναλάβει την βαρύτερη ευθύνη ενός κυβερνητικού αδιεξόδου, το οποίο θα καθιστούσε αναπόφευκτη μία νέα εκλογική αναμέτρηση, την τρίτη μέσα σ' ένα εξάμηνο. Το εκλογικό σώμα είχε κορεσθεί, οι οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες της παραλυτικής κυβερνητικής ρευστότητας είχαν προσλάβει απειλητικό χαρακτήρα. Η κοινωνία θεωρούσε επιτακτική ανάγκη το σχηματισμό βιώσιμης κυβέρνησης. Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες, η λύση της οικουμενικής συναντούσε ολοένα και μεγαλύτερη αποδοχή στην εκλογική βάση και των τριών παρατάξεων, γεγονός που επηρέαζε καθοριστικά τον πολιτικό σχεδιασμό τους. Οι πολιτικές ηγεσίες είχαν πλήρη επίγνωση ότι εάν εχρεώνοντο την ευθύνη νέων εκλογών, θα είχαν σοβαρές εκλογικές απώλειες.

Η πρόταση Μητσοτάκη, όπως και η εσπευσμένη πρόταση του ΣΥΝ για κυβέρνηση ευρείας αποδοχής στη βάση συγκεκριμένων όρων (8/11/89), αποσκοπούσαν, μεταξύ των άλλων, στο να προκαταλάβουν και να ακυρώσουν πολιτικά την πολιτική αξιοποίηση της διερευνητικής εντολής του Α. Παπανδρέου. Γι' αυτό και το ΠΑΣΟΚ υποστήριξε ότι πρώτα έπρεπε να εξαντληθούν τα περιθώρια των τριών εντολών. Δεν ήταν διατεθειμένο να παραιτηθεί από τη δυνατότητα που είχε να φέρει σε δυσχερή θέση το ΣΥΝ, προτείνοντάς του μακρόχρονη συμμαχική κυβέρνηση με τη συνεργασία των Οικολόγων, η οποία θα δεσμευόταν να καταργήσει το «+1» (10/11/89). Η ηγεσία του ΣΥΝ φοβόταν ότι με την

πρόταξη του όρου της απλής αναλογικής η σύγκλιση με το ΠΑΣΟΚ θα γινόταν μονόδρομος, με αποτέλεσμα τη στρατηγική ομηρία της παραδοσιακής Αριστεράς. Γι' αυτό και στην πρόταση που έδωσε στη δημοσιότητα ο Χ. Φλωράκης δεν υπήρχε όρος για την κατάργηση του «+1». Η άρνηση των Οικολόγων έβγαλε το ΣΥΝ από το δίλημμα. Ο Χ. Φλωράκης απέρριψε την πρόταση ως μη ρεαλιστική (12/11/89). Στις 14/11/89 ο Α. Παπανδρέου αποδέχεται και δημοσίως τη λύση της οικουμενικής ως βάση διαπραγμάτευσης. Η σύσκεψη των τριών πολιτικών αρχηγών με τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας άρχισε στις 17/11/89 και κατέληξε στις 21/11/89 με συμφωνία για το σχηματισμό της κυβέρνησης Ζολώτα.

Όταν οι «εισαγγελείς» μετατρέπονται σε κήρυκες της σύγκλισης

Οι διαπραγματεύσεις με τον Α. Παπανδρέου και ο σχηματισμός της οικουμενικής εκ των πραγμάτων ήταν μία έμπρακτη πολιτική υποχώρηση για τις δυνάμεις που μόλις πριν λίγες εβδομάδες είχαν θέσει το ΠΑΣΟΚ στο εδώλιο και το βομβάρδιζαν με ποινικές κατηγορίες. Το πλαίσιο συνεργασίας που η οικουμενική επέβαλε στις τρεις παρατάξεις, άλλαξε ριζικά το κλίμα του καλοκαιριού. Αν και επισήμως τα κόμματα εμφανίζονταν σταθερά στους προσανατολισμούς και τις επιλογές τους, ήταν σαφές από σειρά δηλώσεων ότι οι πρακτικές προσεγγίσεις τους είχαν υποστεί σοβαρές αλλοιώσεις⁷.

Το κύμα των σαρωτικών αλλαγών στην Ανατολική Ευρώπη ενέτεινε την ενδογενή κρίση του ΣΥΝ, που έβγαλε στην επιφάνεια το ναυάγιο των οραμάτων περί «μείζονος Αριστεράς». Αρχίζοντας να συνειδητοποιούν την οξύτητα της κρίσης ταυτότητας, αν όχι επιβίωσης, του ΣΥΝ, ορισμένα ανώτατα στελέχη του προσανατολίστηκαν στη στρατηγική συνεργασία με το ΠΑΣΟΚ, γιατί τη θεώρησαν μοναδική διέξοδο για την παραδοσιακή Αριστερά. Η στροφή τους αυτή εξαρχής συνάντησε μεγάλες αντιστάσεις στους κόλπους του Συνασπισμού, όπου το πνεύμα του «Τζαννετακισμού» παραμένει ισχυρό μέχρι τώρα⁸. Η απομάκρυνση του Α. Παπανδρέου από την ηγεσία, που εκροβάλλετο ως όρος-πρόσχημα για τη συνεργασία με το ΠΑΣΟΚ έχασε και θεωρητικά το πολιτικό του νόημα. Η εκλογική άνοδος του ΠΑΣΟΚ και ο σχηματισμός της οικουμενικής ενίσχυσαν αποφασιστικά τη θέση του ιδρυτή, ο οποίος τους τελευταίους 12 μήνες βρισκόταν στο μάτι του κυκλώνα. Τότε, η αίσθηση ότι ο Α. Παπανδρέου συμπαρασύρει το Κίνημα στην κατάρρευση ήταν διάχυτη. Μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου, η αντιστροφή του κλίματος ήταν εντυπωσιακή. Το ομιχλώδες τοπίο αντικαταστάθηκε από ηλιοφάνεια. Τη θέση των φυγόκεντρων τάσεων πήραν οι κεντρομόλες. Ο πρόεδρος του Κινήματος ξανάρχισε να αντιμετωπίζεται στο κόμμα του ως παράγοντας σταθερότητας κι ενότητας, ως εγγύηση για την ομαλή μετεξέλιξη του Κινήματος μέσω των διαδικασιών του συνεδρίου.

Η «αχίλλειος πτέρνα» του ΠΑΣΟΚ

Η πολιτική του Α. Παπανδρέου στο πλαίσιο της οικουμενικής ήταν εποικοδομητική, γεγονός που υποχρεώθηκε να αναγνωρίσει δημοσίως και ο Κ. Μητσοτάκης. Δεν είχαν ευκαιρία να υπογραμμίσει ότι ο βίος της κυβέρνησης Ζολώτα έπρεπε να παραταθεί για ένα έτος, ώστε να της δοθεί ο χρόνος για να επιλύσει προβλήματα. Η θέση αυτή του ΠΑΣΟΚ, όπως και η γενικότερη στάση του εντασσόταν στη στρατηγική του για την προεκλογική, αλλά και μετεκλογική συγκυρία. Η προβολή της εικόνας του υπεύθυνου κόμματος που στηρίζει ανεπιφύλακτα την οικουμενική, αποσκοπούσε στην άμβλυση των εξαιρετικά αρνητικών εντυπώσεων, που διατηρούσε απέναντί του η πλειοψηφία των πολιτών. Αυτό ήταν αναγκαίο, αφού το ΠΑΣΟΚ δεν μπορούσε να προσβλέπει μόνο σε προσέλκυση ψη-

φοφόρων από το χώρο της παραδοσιακής Αριστεράς. Ήταν σαφές ότι στην επόμενη εκλογική αναμέτρηση (Απρίλιος 1990) η κρίσιμη μάχη για να αποτραπεί η αυτοδυναμία της Ν.Δ. θα δινόταν μαζί της για τη διεκδίκηση των πολιτών, που από παράδοση παλινδρομούν μεταξύ των δύο μεγάλων παρατάξεων. Το πλεονέκτημα της συντηρητικής παράταξης ήταν αναμφισβήτητο. Ήταν η μόνη που πρότεινε σαφή και αμιγή κυβερνητική λύση.

Η «αχιλλείος πτέρνα» του ΠΑΣΟΚ εν όψει των εκλογών του Απριλίου ήταν η απουσία πειστικής πρότασης για το πρόβλημα διακυβέρνησης. Παρά τις σοβαρές επιφυλάξεις και τους προβληματισμούς του, το Κίνημα κατέληξε στη γραμμή της μακρόχρονης κυβερνητικής συνεργασίας με το ΣΥΝ, υπογραμμίζοντας πάντα την ανάγκη συμμετοχής και «ανανεωτικών κι εκσυγχρονιστικών δυνάμεων του συντηρητικού χώρου», ώστε να εξισορροπεί τις ενυψώσεις. Η πρόταση εδραζόταν στη «στρατηγική του ενδιάμεσου χώρου», δηλαδή στο πλεονέκτημα που του παρέχει η πολιτική γεωγραφία. Σύμφωνα μ' αυτή τη στρατηγική επιβαλλόταν μία πολιτική αμφίπλευρων συμμαχιών, οι οποίες θα κατοχύρωναν το ΠΑΣΟΚ ως κορμό κάθε κυβερνητικής λύσης, ακόμα κι αν μειωνόταν το εκλογικό ποσοστό του. Στο πακέτο συμπεριλαμβάνατο, βεβαίως και καθιέρωση της απλούστατης αναλογικής. Η πρόταση εκείνη, όμως, δεν συμβάδιζε με την υποχρέωση του ΠΑΣΟΚ να αυτοπροβάλλεται σαν κόμμα εξουσίας, προκειμένου να συγκρατήσει και κατά το δυνατόν να προσελκύσει το κρίσιμο εκείνο τμήμα του εκλογικού σώματος που συμπαρασύρεται από τον αέρα του νικητή και της εξουσίας.

Οι επιφυλάξεις για το ενδεχόμενο κυβερνητικής συνεργασίας με το ΣΥΝ ήταν διπλές. Επιφυλάξεις υπήρχαν για το εάν τελικώς ο ΣΥΝ θα εδραζόταν σε μία μετεκλογική σύμπραξη με το ΠΑΣΟΚ. Η δήλωση Κύρκου και η αναίρετική δήλωση Φλωράκη, παρ' ότι έγινε προσπάθεια από ορισμένους κύκλους του ΣΥΝ να αποδοθεί σε λόγους πολιτικοψυχολογικής αδράνειας, απέδειξε το δεισμό της πολιτικής βούλησης του ΣΥΝ, που οφειλόταν στις ασταθείς εσωτερικές ισορροπίες. Επιφυλάξεις διατυπώθηκαν όχι μόνο για τη βιωσιμότητα, αλλά και για τη σκοπιμότητα μίας κυβέρνησης συνεργασίας με το ΣΥΝ, αν και υπήρχε ομοφωνία στο ότι το χαρτί αυτό έπρεπε να παιχτεί. Ο Α. Παπανδρέου από παλιά δεν έκρυβε την άποψή του ότι είναι δύσκολο να ασκηθεί από κοινού με την παραδοσιακή Αριστερά οικονομική και εξωτερική πολιτική. Αν και δεν είχε άλλη επιλογή, ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτικός γιατί θεωρούσε ότι ο ΣΥΝ δεν ήταν ασφαλές κοινοβουλευτικό στήριγμα, λόγω των ασταθών εσωτερικών ισορροπιών και των οξυμένων αντιθέσεων. Τα γεγονότα στη Ρουμανία είχαν προκαλέσει έντονο σκεπτικισμό. Ορισμένοι έθεταν ερωτήματα για το εάν θα ήταν καλύτερα το ΠΑΣΟΚ να κρατήσει αποστάσεις από το ΚΚΕ. Η παραδοσιακή αντίληψη περί «προοδευτικών δυνάμεων» είχε θεθεί υπό αμφισβήτηση⁹.

Στο Εκτελεστικό Γραφείο είχε κυριαρχήσει η άποψη ότι η αυτοδυναμία έπρεπε να απορριφθεί ως πολιτικός στόχος. Αυτό, όμως, δεν εμπόδιζε τους νοσταλγούς της αυτοδυναμίας, που είχαν αναθαρρήσει μετά την επιτυχία του Νοεμβρίου, να επαναφέρουν από το παράθυρο το θέμα, ποντάροντας και στα εξηρημένα ανταντακλαστικά του Α. Παπανδρέου, ο οποίος προέβη και σε σχετική δήλωση. Η φιλόδοξη στρατηγική του «ενδιάμεσου χώρου», που αποσκοπούσε στο να αποτραπεί η αυτοδυναμία της Ν.Δ. με την ελπίδα ανακατατάξεων στη συντηρητική παράταξη, ήταν και μετέωρη και ελάχιστα πειστική για το εκλογικό σώμα¹⁰.

Το διάλειμμα των μονοεδρικών

Το φάσμα της αυτοδυναμίας της Ν.Δ. είχε προσδώσει ειδικό βάρος στο θέμα των μονοεδρικών. Το ΠΑΣΟΚ εμφανίσθηκε ιδιαίτερα ευέλικτο, προκειμένου να επιτύχει την έγκαιρη συνεργασία με την παραδοσιακή Αριστερά και να επηρεάσει την ευρύτερη εκλογική δυνα-

μική. Στα ηγετικά κλιμάκια του ΣΥΝ επικρατούσε πολυγλωσσία και σύγχυση σ' ότι αφορά την πολιτική βούληση, γεγονός που παρεμπόδιζε τις διαπραγματεύσεις. Χρειάστηκε η απόφαση του ΚΚΕ (2/3/90) για να προχωρήσουν και να καταλήξουν σε συμφωνία (12/3/90). Ο Χ. Φλωράκης έσπευσε, ωστόσο, να δηλώσει ότι η συμφωνία δεν αποτελεί πρόκριμα για μετεκλογική συνεργασία, ενώ ο Κ. Μητσοτάκης τη χαρακτήρισε συμφωνία ακυβερνησίας¹¹.

Η συμφωνία των δύο παρατάξεων για κοινούς υποψηφίους στις μονοεδρικές ήταν το πρώτο επίσημο στοιχείο της τάσης για μεταβολή των ισορροπιών στο τρίγωνο των κομμάτων. Η εξέλιξη εκείνη ουσιαστικά είχε δρομολογηθεί από το εκλογικό αποτέλεσμα του Νοεμβρίου, το οποίο ανέτρεψε την αντικειμενική βάση της συμμαχίας Ν.Δ.-ΣΥΝ, αφήνοντας μετέωρη την κοινή στρατηγική περικύκλωσης, απομόνωσης και διάσπασης του ΠΑΣΟΚ. Σταδιακά, ο άξονας της κυβέρνησης Τζαννετάκη ατόνησε. Τα σημάδια της στρατηγικής αναδίπλωσης του ΣΥΝ ήταν ευδιάκριτα από τότε, παρ' ότι οι προκαταλήψεις από την περίοδο του καλοκαιριού ήταν νωπές και το ψυχολογικό χάσμα έμοιαζε αγεφύρωτο. Ο σχηματισμός της οικουμενικής κυβέρνησης συνέβαλε στην υπέρβαση των προκαταλήψεων και την προσέγγιση. Στους κόλπους κυρίως της ΕΑΡ, αλλά και του ΚΚΕ υπήρξαν, όμως, σοβαρές αντιδράσεις, ενώ σαφώς αρνητική ήταν η στάση των ΠΑΣΟΚογενών της «Νέας Πορείας». Ουσιαστικά, η ηγετική ομάδα του ΣΥΝ ήταν διχασμένη, με αποτέλεσμα μία συνεχή παλινδρόμηση και πολυγλωσσία.

Η ανώμαλη προσγγείωση του Απριλίου

Το κεντρικό δίλημμα του ΣΥΝ δεν ήταν τόσο η συνεργασία ή όχι με το ΠΑΣΟΚ, όσο το εάν θα επεδίωκε τη συμμετοχή στην άσκηση της εξουσίας, ή θα προτιμούσε την αντιπολίτευση. Η θέση που πήραν τα διάφορα ρεύματα, που διατρέχουν και τις ίδιες τις συνιστώσες του ΣΥΝ, ήταν συνάρτηση και των εσωτερικών αντιθέσεων. Η επιστροφή στην αντιπολίτευση αντικειμενικά θα ενίσχυε την παραδοσιακή σκληροπυρηνική κομμουνιστική πτέρυγα και κατ' επέκταση θα επηρέαζε αναλόγως τις ασταθείς ισορροπίες στο ΣΥΝ. Αντιθέτως, η συμμετοχή στην κυβέρνηση θα ενίσχυε τις ανανεωτικές δυνάμεις, επιτρέποντας ταυτοχρόνως στο Συνασπισμό να διατηρήσει τον κεντρικό πολιτικό ρόλο του. Οι αντιθέσεις στους κόλπους της παραδοσιακής Αριστεράς είχαν ήδη αναζωπυρωθεί¹².

Στις παραμονές των εκλογών του Απριλίου η εγγενής αδυναμία του ΠΑΣΟΚ να προτείνει λύση στο πρόβλημα σχηματισμού κυβέρνησης είχε καταστεί εξώφθαλμη. Η θέση του για συμμαχική κυβέρνηση με το ΣΥΝ ήταν νεφελώδης και διόλου πειστική, δεδομένου ότι η Μ. Δαμανάκη φρόντισε στην κεντρική προεκλογική συγκέντρωση της παράταξης της να τορπιλλήσει αυτή την προοπτική. Ο πρόεδρος του Κινήματος, παρ' ότι γενικά απέφευγε να αυτοπροβάλλεται ως υποψήφιος πρωθυπουργός, στο τέλος έκανε σχετική δήλωση. Ο Συνασπισμός απάντησε ότι εάν πάρει αυτοδυναμία ας γίνει πρωθυπουργός (29/3/90)¹³.

Το εκλογικό αποτέλεσμα της 8ης Απριλίου έκλεισε τον κύκλο της κυβερνητικής ρευστότητας. Ανέτρεψε την ασταθή ισορροπία, που είχε διαμορφωθεί μετά τις εκλογές του Ιουνίου '89. Ο πολιτικός εκθιασμός του Κ. Μητσοτάκη απεδείχθη αποτελεσματικός. Η Ν.Δ., με 46,88% κέρδισε 150 έδρες. Η δήλωση Στεφανόπουλου ότι θα στηρίξει κυβέρνηση της Ν.Δ., χωρίς να συμμετάσχει σ' αυτήν έλυσε αμέσως το πρόβλημα κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, ανοίγοντας το δρόμο στο σχηματισμό της κυβέρνησης Μητσοτάκη¹⁴.

Ο ΣΥΝ ανακοίνωσε ότι θα ασκήσει εποικοδομητική αντιπολίτευση, ενώ ο Α. Παπανδρέου δήλωσε ότι το ΠΑΣΟΚ θα ασκήσει υπεύθυνη αντιπολίτευση. Δεν παρέλειψε επίσης, να επιρρίψει ευθύνες στο ΣΥΝ για τη διφορούμενη κι επαμφοτερίζουσα στάση του στο θέμα της συνεργασίας, που δεν επέτρεψε να προβληθεί μία πειστική εναλλακτική

λύση στην αυτοδυναμία της Ν.Δ. Η δήλωση εκείνη σηματοδότησε την πολιτική αποστάσεων από την παραδοσιακή Αριστερά που ακολουθεί μέχρι σήμερα το Κίνημα, χωρίς, βεβαίως, να αποκλείσει επιμέρους συγκλίσεις. Σε πρώτο πλάνο ετέθη ο αυτόνομος ρόλος του ΠΑΣΟΚ, σε βάρος της περιθώστης θεωρίας των «προοδευτικών δυνάμεων», γεγονός που προδιέγραψε την επιστροφή στη στρατηγική της αυτοδύναμης διεκδίκησης της εξουσίας. Οι σκοπιμότητες που επέβαλαν προεκλογικά τη ρητορική της σύγκλισης είχαν εκλείψει.

Το ΠΑΣΟΚ, μετά από σκληρό «κατενάτσιο» στις εκλογές του Ιουνίου και του Νοεμβρίου '89, όχι μόνο δεν κατάφερε να αποτρέψει την αυτοδυναμία της Ν.Δ., αλλά και υπέστη μία επώδυνη εκλογική ήττα, αφού το ποσοστό του μειώθηκε περισσότερο από μία μονάδα, σε σύγκριση με το ποσοστό του Νοεμβρίου. Ανεξαρτήτως, όμως, της εκλογικής μείωσης, ο βαθμός αποδοχής του ΠΑΣΟΚ από το σύνολο της κοινωνίας αυξήθηκε αισθητά μετά το σχηματισμό της οικουμενικής. Το Νοέμβριο η εκλογική του δύναμη ήταν μεγαλύτερη απ' ό,τι τον Απρίλιο, αλλά ο βαθμός αποδοχής του πολύ μικρότερος. Το χάσμα μεταξύ του 41% και του υπόλοιπου 59% ήταν πολύ πιο βαθύ το Νοέμβριο. Όπως συμβαίνει συνήθως, η ήττα συνοδεύεται από εσωτερικές διεργασίες, οι οποίες παίρνουν περισσότερο ή λιγότερο το χαρακτήρα αμφισβήτησης της τάξης πραγμάτων. Τον Απρίλιο το σοκ ήταν μεγαλύτερο, γιατί η μείωση του εκλογικού ποσοστού δεν ήταν αναμενόμενη, λόγω των αντίθετων προσδοκιών. Ο Α. Παπανδρέου κατάφερε για μία ακόμα φορά ουσιαστικά να βρεθεί εκτός του βεληνεκούς των επικρίσεων¹⁵.

Στροφή προς την αυτοδυναμία

Η αλλαγή προσανατολισμού - έστω και μετ' εμποδίων - στην πολιτική συμμαχιών του ΠΑΣΟΚ βρέθηκε στο επίκεντρο των εργασιών της 33ης συνόδου της Κ.Ε. (5/5/90). Η εισήγηση Παπανδρέου ουσιαστικά ήταν μία αναθεώρηση της στρατηγικής που υιοθέτησε το ΠΑΣΟΚ μετά τον Ιούνιο του 1989, για συμμαχική κυβέρνηση των προοδευτικών δυνάμεων. Η εκτίμηση ήταν ότι η παραδοσιακή Αριστερά, παρ' ό,τι τον Απρίλιο πέτυχε να διατηρήσει με μικρές απώλειες την εκλογική της δύναμη, έχει εισέλθει σε μη αντιστρέψιμη φθίνουσα πορεία. Μ' αυτή την έννοια, θα ήταν σφάλμα για το ΠΑΣΟΚ να ακολουθήσει μία πολιτική, που θα το ταύτιζε με το ΣΥΝ. Σύμφωνα με την ίδια εκτίμηση, οι αντιφάσεις και οι αντιθέσεις στους κόλπους του, δεν τον καθιστούσαν αξιόπιστο πολιτικό εταίρο, έστω κι αν ορισμένα κορυφαία στελέχη του ειλικρινά επεδίωκαν μία μακράς πνοής στρατηγική σύγκλιση των δύο χώρων.

Προεκλογικά, το ΠΑΣΟΚ ήταν υποχρεωμένο να προτείνει μία κυβερνητική προοπτική, προκειμένου να αντιπαρατεθεί στην αυτοδυναμία της Ν.Δ. Οι προεκλογικές παλιναδιές του ΣΥΝ, ήταν νακές. Μετά τις εκλογές, το κέντρο βάρους μετατοπίστηκε στο ποια από τις παρατάξεις της αντιπολίτευσης θα απορροφούσε την κοινωνική δυσαρέσκεια από τη διακυβέρνηση της Ν.Δ. Ο Α. Παπανδρέου πίστευε ότι το κόμμα του δεν έπρεπε να επαναλάβει την προεκλογική τακτική των εκκλήσεων για διάλογο και συνεργασία. Ούτε, βεβαίως, ετίθετο θέμα να συζητήσει όρους της παραδοσιακής Αριστεράς. Έχοντας δηλώσει ότι το Κίνημα είναι ανοικτό σε διάλογο, θεωρούσε ότι η πρωτοβουλία ανήκε στον ίδιο το ΣΥΝ, ο οποίος επιτέλους θα έπρεπε να αποφασίσει τι πραγματικά θέλει. Χαρακτήρισε, μάλιστα, τη στάση που θα τηρούσε στις δημοτικές ως τεστ των προθέσεών του. Μόνο εάν το Κίνημα προέβαλλε την αυτόνομη παρουσία κι αυτοδύναμη στρατηγική του θα ήταν σε θέση να προσελκύσει τμήματα του εκλογικού σώματος, που δεν επιθυμούν συγκυβέρνηση με την παραδοσιακή Αριστερά. Μόνο εάν αναδεικνυόταν σε πειστική εναλλακτική λύση στην κυβέρνηση της Δεξιάς θα υποχρέωνε και το ΣΥΝ να συμπλεύσει μαζί του. Η πολυ-

γλωσσία που επικρατούσε στους κόλπους της παραδοσιακής Αριστεράς να μην αντανάκλουσε τις εσωτερικές αντιφάσεις και αντιθέσεις της, αλλά κατέληγε να λειτουργεί σαν ένα είδος ανταρτοπολέμου εναντίον του ΠΑΣΟΚ. Οι απόψεις Παπανδρέου συνάντησαν αντιστάσεις, γι' αυτό και αντί της ευθείας αναφοράς στην αυτοδυναμία προτιμήθη ο όρος αυτόνομη στρατηγική και πορεία¹⁶.

Το πρόβλημα των συμμαχιών και πιο συγκεκριμένα η συνεργασία με το ΣΥΝ ήταν δυσεπίλυτο, γιατί μία σημαντική μερίδα στελεχών δεν ήθελε την επάνοδο στη στρατηγική της αυτοδυναμίας. Τα κίνητρά τους είχαν τις ρίζες τους στις αρνητικές πτυχές της οκταετούς διακυβέρνησης. Οι τραυματικές εμπειρίες εκείνης της περιόδου, καθώς και κάποιες ριζωμένες αντιλήψεις περί ευρείας Αριστεράς οδήγησαν σε μία γενίκευση, που δεν ελάμβανε πάντα υπ' όψη τις προτεραιότητες της πολιτικής συγκυρίας. Για πολλούς, η συνεργασία με το ΣΥΝ κατά βάθος αντιπροσώπευε μία ασφαλιστική δεικλίδα ότι θα τιθασευτούν ο αρχηγισμός και οι αλαζονικές τάσεις, που ταυτίστηκαν με τις αυτοδύναμες κυβερνήσεις. Ενώ δεν ήταν λίγοι κι αυτοί που θεωρούσαν τη συνεργασία με το ΣΥΝ σαν «πιστοποιητικό αριστεροσύνης» του κόμματός τους.

Η διεγκυστίδα και το μήνυμα των δημοτικών εκλογών

Οι σχέσεις ΠΑΣΟΚ-ΣΥΝ έτειναν να μετατραπούν σε «γόρδιο δεσμό». Στους κόλπους και των δύο παρατάξεων αναπτύσσονταν αποκλίνουσες απόψεις για το ενδεχόμενο μίας πολιτικής σύγκλισης, που θα επέτρεπε εκλογικές συμπράξεις. Το ζήτημα ήταν επίκαιρο, λόγω των δημοτικών εκλογών του Οκτωβρίου 1990 κι εκ των πραγμάτων ενίσχυε τη θέση των οπαδών της σύγκλισης. Ο Α. Παπανδρέου ήταν της γνώμης ότι το ΠΑΣΟΚ έπρεπε να προετοιμαστεί για τη μάχη των δημοτικών εκλογών, χωρίς να υπολογίζει στο ΣΥΝ. Εάν αυτός αποφάσιζε τη συνεργασία με το Κίνημα, τότε αυτό θα έπρεπε να δηλωθεί εγκαίρως και επισήμως και η σύμπραξη να γίνει από τον πρώτο γύρο. Υποστήριζε ότι μόνο εάν το ΠΑΣΟΚ έπαιρνε την πρωτοβουλία των κινήσεων και προχωρούσε αυτόνομα και δυναμικά, μπορούσε να επιβάλει και τις αναγκαίες συνεργασίες¹⁷.

Η συνάντηση Παπανδρέου-Φλωράκη (Ιούνιος '90) σηματοδότησε την μετ' εμποδίων προσέγγιση των δύο κομμάτων της αντιπολίτευσης, που προετοιμαζόταν στο παρασκήνιο, μέσω άτυπων επαφών και διαβουλεύσεων σε επίπεδο ανώτατων στελεχών. Το θερμό κλίμα της συνάντησης¹⁸ ήταν ενδεικτικό κάποιων τάσεων, αλλά σε καμία περίπτωση δεν σήμαινε οριστική γεφύρωση του χάσματος μεταξύ των δύο κομμάτων. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Χ. Φλωράκης, αν και εμφανίστηκε συγκρατημένος στη συνάντησή του με τον Α. Παπανδρέου, κατηγορήθηκε από κύκλους της ΕΑΡ¹⁹. Στη Χ. Τρικούπη υπήρχε δυσάρεσκεια και σκεπτικισμός για τις προθέσεις και το παιχνίδι του ΣΥΝ, αλλά και η ελπίδα ότι ακόμα κι αν η παραδοσιακή Αριστερά αρνιόταν τη συνεργασία, το ΠΑΣΟΚ θα είχε όλες τις προϋποθέσεις να διεισδύσει στην εκλογική βάση της. Όταν η παναθηναϊκή συνδιάσκεψη του ΠΑΣΟΚ αποφάσισε να προτείνει τη Μ. Μερκούρη ως υποψήφια για τη δημαρχία της πρωτεύουσας, ο ΣΥΝ μίλησε για αιφνιδιασμό και δημιουργία τετελεσμένων, ζητώντας συνομιλίες από μηδενική βάση. Η εκλογική πτώση του Κινήματος τον Απρίλιο είχε αναζωπυρώσει κάποιες ελπίδες στους αντι-ΠΑΣΟΚ κύκλους του ΣΥΝ, με αποτέλεσμα την τροφοδότηση των αντιφάσεων και την επιμήκυνση της ρευστότητας²⁰.

Οι εξελίξεις στον Περισσό επηρέαζαν καθοριστικά και την Κουμουνδούρου, δημιουργώντας μείζον πρόβλημα στη Θεμιστοκλέους. Οι αντιθέσεις δεν αφορούσαν μόνο τους πολιτικούς χειρισμούς, αλλά και ευρύτερης σημασίας επιλογές. Ο ΣΥΝ και μετά τις εκλογές του Απριλίου συνέχισε να εμφανίζεται διχασμένος κι ανίκανος να κατασταλάξει σε μία στρατηγική σ' ότι αφορά τις συμμαχίες. Η εκλογή του Φ. Κουβέλη στην ηγεσία της

ΕΑΡ, αντανakλούσε ένα ευρύτερο ρεύμα στους κόλπους του μικρού αυτού κόμματος. Τα ρήγματα στις σχέσεις Περισσού-Κουμουνδούρου, που ήταν πολύ πιο βαθιά απ' όσο τότε φημιονταν, σταδιακά άρχισαν να θγαίνουn στην επιφάνεια.

Μετά από μαραθώνιες διαπραγματεύσεις, η πίεση των περιστάσεων υποχρέωσε τις δύο παρατάξεις της αντιπολίτευσης να καταλήξουν σε μία συμφωνία-πακέτο για κοινούς υποψηφιους στην πλειοψηφία των δήμων²¹. Η σύναψη της συμφωνίας, ωστόσο, πολύ απείχε από το να αποτελέσει την αφετηρία μίας πολιτικής συστράτευσης των δυνάμεων της αντιπολίτευσης, με αποτέλεσμα να σημειωθούν ουκ ολίγα «παρατράγουδα»²², που κατέστησαν σαφές ότι δεν επρόκειτο παρά για μία παρένθεση. Τα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών, πέρα από τις ρητορικές αλχημείες και τις βολικές συγκρίσεις στις οποίες επιδόθηκαν τα κόμματα, ήταν αποκαλυπτικά για τις τάσεις του εκλογικού σώματος, αλλά και για τους συσχετισμούς της εκλογικής δύναμης των κομμάτων. Η νηφάλια ανάλυση των αποτελεσμάτων έδειξε ότι κανένα κόμμα δεν είχε λόγους να είναι ενθουσιασμένο. Η Ν.Δ. κέρδισε τη μάχη των εντυπώσεων, αφού οι προβολείς ήταν στραμμένοι στους τρεις μεγάλους δήμους, από τους οποίους κατέκτησε την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Το ΠΑΣΟΚ αύξησε την επιρροή του -σε βάρος του κυβερνώντος κόμματος - σ' ένα μεγάλο αριθμό περιφερειακών δήμων των αστικών συγκροτημάτων, όπου κατοικούν λαϊκά στρώματα. Δεν κατάφερε, όμως, να κερδίσει έδαφος στα μεσοστρώματα. Για το ΣΥΝ τα μηνύματα ήταν ιδιαίτερας ανησυχητικά, παρ' ότι η συνεργασία του με το ΠΑΣΟΚ απέκρυψε την έκταση της συρρίκνωσης της εκλογικής του επιρροής σ' ένα πεδίο που εθεωρείτο προνομιακό για την παραδοσιακή Αριστερά. Τα αποτελέσματα ήλθαν να επιβεβαιώσουν μία τάση κοινωνικής πόλωσης και ανακατατάξεων στην κοινωνική βάση των κομμάτων. Τα μεσοαστικά στρώματα στο δήμο της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης παρέμειναν προσκολλημένα στη Ν.Δ. Αντιθέτως, τα χαμηλού εισοδήματος στρώματα της Β' Αθηνών και της Β' Πειραιά εστράφησαν προς το ΠΑΣΟΚ. Όπου το ΠΑΣΟΚ και ο ΣΥΝ δεν είχαν κοινούς υποψηφιους, το Κίνημα σημείωσε μεγάλη άνοδο, ενώ η παραδοσιακή Αριστερά σημείωσε μεγάλη πτώση. Ο εσωτερικός συσχετισμός των δύο συνεργαζομένων κομμάτων της αντιπολίτευσης στα κοινά ποσοστά ανετράπη σαφώς υπέρ του ΠΑΣΟΚ.

Η «σφήνα» του εκλογικού νόμου

Η έστω και μετ' εμποδίων συνεργασία ΠΑΣΟΚ-ΣΥΝ στις μονοεδρικές και στις δημοτικές εκλογές υποχρέωσε την κυβέρνηση Μητσοτάκη να παρέμβει και μέσω της ψήφισης νέου εκλογικού νόμου (Οκτώβριος '90) να υψώσει ανυπέρβλητα εμπόδια με στόχο να αποτρέψει το ενδεχόμενο μίας προεκλογικής συνεργασίας των δύο παρατάξεων της αντιπολίτευσης. Η διάταξη που κάνει διάκριση μεταξύ αυτοτελών κομμάτων και συνασπισμού κομμάτων, όπως και η διάταξη για την πολυσταυρία λειτουργούν απαγορευτικά. Η πλουσιοπάροχη πριμοδότηση του πρώτου κόμματος σε συνδυασμό με την έντονη αποδυνάμωση του δεύτερου, όχι απλώς επανέφερε στην ημερήσια διάταξη τη στρατηγική της αυτοδυναμίας, αλλά κυριολεκτικά την κατέστησε μονόδρομο.

Ο νέος εκλογικός νόμος «τράβηξε το χαλί κάτω από τα πόδια» των υποστηρικτών της συνεργασίας, αφαιρώντας τους τα επιχειρήματα. Υποχρεώνει το ΠΑΣΟΚ να διεκδικήσει με μία επιθετική στρατηγική την ανάδειξή του σε πρώτο κόμμα, χωρίς και να μπορεί να κατηγορηθεί ότι το ίδιο επέλεξε να παίξει στο πεδίο του δικομματισμού. Η προοπτική κυβερνητικής αλλαγής εκ των πραγμάτων ταυτίζεται με την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ενίσχυση του δεύτερου κόμματος για να κερδίσει την πρώτη θέση. Το επιχείρημα στοχεύει όχι μόνο στους ψηφοφόρους του ΣΥΝ, αλλά και σ' αυτούς που δυσαρεστεί η πολιτική της Ν.Δ. Επιπλέον, η εξουδετέρωση των προεκλογικών συνασπισμών καθιστά την ενότη-

τα αναγκαία προϋπόθεση για να συντηρηθεί η ελπίδα επανόδου στην εξουσία, γεγονός που κανείς από τους δελφίνους δεν μπορεί να παραβλέψει σ' ένα κόμμα που ζει κι αναπνέει μ' αυτή την προοπτική. Η δυναμική που είχε αναπτυχθεί με τη συνεργασία στις δημοτικές εκ των πραγμάτων αναχαιτίσθηκε. Η αυτόνομη εκλογική κάθοδος του ΠΑΣΟΚ επικράτησε χωρίς σοβαρές αντιστάσεις, αλλά το θέμα της προγραμματικής σύγκλισης με το ΣΥΝ παρέμεινε ανοικτό²³. Σ' αυτό συνέβαλε και το γεγονός ότι είχε εμμέσως πλην σαφώς συνδεθεί με τις εσωτερικές ισορροπίες στα ηγετικά κλιμάκια του ΠΑΣΟΚ και ειδικότερα με το ρόλο του Α. Παπανδρέου. Ανώτατα στελέχη, όπως οι Γ. Γεννηματάς, Κ. Λαλιώτης και Κ. Σημίτης, θεωρούσαν ότι η στρατηγική συνεργασία με το ΣΥΝ θα αποτελούσε μία παρακαμπτήριο για να οριοθετηθεί - αν όχι να συρρικνωθεί - εκ των πραγμάτων η ηγεμονική θέση του αρχηγού τους και ταυτοχρόνως να ενδυναμωθεί εσωκομματικά η δική τους θέση, δεδομένων των προνομιακών σχέσεων που διατηρούν με τα στελέχη του ΣΥΝ που επιδιώκουν τη σύγκλιση²⁴.

Το «αγκάθι» της δίκης

Η θέση για αυτόνομη εκλογική κάθοδο προκάλεσε την αντίδραση του ΚΚΕ, το οποίο κατηγορήσε την ηγεσία του ΠΑΣΟΚ ότι «είναι προσανατολισμένη στην αναβίωση του δικομματισμού και την απώθηση της Αριστεράς», προσθέτοντας ότι τα περί μετεκλογικής συνεργασίας «χρησιμοποιούνται ως άλλοθι». Η αντίδραση αυτή του ΚΚΕ απεικόνιζε την αγωνία εκείνων των στελεχών του που θεωρούν ότι η συνεργασία με το ΠΑΣΟΚ είναι όχι απλά μονόδρομος, αλλά όρος επιβίωσης για το ΣΥΝ. Η καμπύλη των διμερών σχέσεων συνέχισε να κινείται στη ζώνη της γνωστής διακύμανσης, επιβαρυνόμενη μάλιστα και από τις εξελίξεις στο μέτωπο των δικαστικών εκκρεμοτήτων.

Βασικό στοιχείο της πολιτικής του ΠΑΣΟΚ πριν αρχίσει η δίκη ήταν η έμμεση πλην σαφής πολιτική πίεση προς το ΣΥΝ, ώστε να τον αποκόψει από τη σύμπλευσή του με τη Ν.Δ. στο επίμαχο θέμα της κάθαρσης. Η στάση του ΣΥΝ ήταν κρίσιμη. Η συμμετοχή του προσέφερε το καλοκαίρι του 1989 την απαραίτητη πολιτική νομιμοποίηση στην επιχείρηση της παραπομπής Παπανδρέου. Από τότε, κύλησε πολύ νερό στο αυλάκι. Το μήνυμα που εξέπεμπε το ΠΑΣΟΚ ήταν ευκρινές κι είχε ληφθεί. Γι' αυτό και ο ΣΥΝ, ευρισκόμενος μεταξύ σφύρας και άκμονος, αναζητούσε απεγνωσμένα όλο εκείνο το διάστημα μία ισορροπία. Μία ισορροπία, η οποία αφ' ενός θα του επέτρεπε να κρατήσει τα προσχήματα και να μη φανεί ότι υποχωρεί ατάκτως από τις επιλογές του '89 κι αφετέρου για να μην κόψει τις γέφυρες με το ΠΑΣΟΚ. Η σύγχυση, η αμηχανία και οξύτατες εσωτερικές συγκρούσεις παρήγαγαν αντιφάσεις, που αποτυπώθηκαν με καθαρότητα στις ανακοινώσεις και τις δηλώσεις στελεχών του²⁵.

Ο ΣΥΝ συνέχισε να κινείται στον αστερισμό του επαμφοτερισμού, παρά τα δειλά ανοίγματα του ΚΚΕ. Η κυρίαρχη τάση της ΕΑΡ, υπό το γραμματέα Φ. Κουβέλη, δεν είχε υποστεί τη σημαία του αντιπασοκισμού, επιμένοντας σε όρους, οι οποίοι εκ των πραγμάτων ακύρωναν οποιαδήποτε πολιτική πρωτοβουλία και ευδόση. Από την πλευρά του, το ΚΚΕ δεν φαινόταν αποφασισμένο να επιβάλει δυναμικά μία τέτοια επιλογή, αφ' ενός γιατί φοβόταν τις επιπτώσεις στη συνοχή του ΣΥΝ κι αφ' ετέρου γιατί και μέσα στον Περισσό επεβίωναν ισχυρές αντιστάσεις. Το θέμα της κάθαρσης όχι μόνο δηλητηρίαζε τις σχέσεις των δύο παρατάξεων, αλλά και προκαλούσε εσωτερικές τριβές στην παραδοσιακή Αριστερά²⁶.

Ήταν προφανές ότι ο Περισσός, ακολουθώντας τη γραμμή Φλωράκη, δεν ήταν διατεθειμένος να αναλάβει οποιαδήποτε πρωτοβουλία για πολιτική επίλυση της εκκρεμότητας των παραπομπών, αν και είχε επίγνωση των επιπτώσεων στις σχέσεις με το ΠΑΣΟΚ. Οι κατά

καιρούς αυτοκριτικές επωνύμων στελεχών, σε συνδυασμό με τις δημόσιες διαφοροποιήσεις του Δ. Ανδρουλάκη (Μάρτιος '91) και του αναπληρωτή κατηγορου Ν. Γαλανού δεν άλλαζαν τη γενική εικόνα²⁷. Ο Κ. Μητσοτάκης δεν έκρυβε την ικανοποίησή του για την έμπρακτη εμμονή του ΣΥΝ, αφού ήταν σαφές ότι μία διαφοροποίησή του θα αποδυνάμωνε πολύ την πολιτική εμβέλεια της δικαστικής διαδικασίας, ενισχύοντας τις απόψεις του ΠΑΣΟΚ περί «πολιτικής δίωξης». Από την πλευρά του, το Κίνημα είχε εμπράκτως παγώσει τις σχέσεις του με το ΣΥΝ.

Από νωρίς, το «μαχαίρι» της δίκης απεδείχθη δίκικο. Κατά κύριο λόγο τα δύο μεγάλα κόμματα, αλλά με το δικό του τρόπο και ο ΣΥΝ αποδύθηκαν σε μία σφοδρή μάχη πολιτικών εντυπώσεων, στο επίκεντρο της οποίας βρισκόταν η καθημερινή ακροαματική διαδικασία στο Ειδικό Δικαστήριο. Και οι τρεις παρατάξεις, η κάθε μία για τους δικούς της λόγους, ήταν όμηροι της πολιτικής δυναμικής, που τροφοδοτούσε η δίκη. Ο πόλεμος των εντυπώσεων έτεινε να καταστεί ανεξέλεγκτος, πήρε διαστάσεις πολέμου μέχρι τελικής πτώσεως. Η Ν.Δ., που πρωτοστάτησε και υπέγραψε τη σχετική επιταγή με την ευκολία που υπαγόρευε η αλαζονεία της εποχής Τζαννετάκη, εκλήθη να αποδείξει ότι υπάρχει αντίκρισμα. Ο δεύτερος εταίρος, ο ΣΥΝ, έρμαιο της ευρύτερης κρίσης του, παλινδρομούσε ανάμεσα στα δεσμά των επιλογών του '89 και στις σκοπιμότητες του '91, ψελλίζοντας αυτοκριτικές, επιδιδόμενος σε διμέτωπες επιθέσεις, ή αναλυόμενος σε αόριστες εκκλήσεις για νηφαλιότητα. Το ΠΑΣΟΚ, έχοντας από τότε ταυτισθεί με τον ηγέτη του, είχε το πλεονέκτημα του «βρεγμένου» και του αμυνόμενου. Γι' αυτό, η μάχη ήταν αγώνας πολιτικής επιδίωξης και ταυτοχρόνως αγώνας διεκδίκησης της εξουσίας.

Δύο κόμματα σε συσκευασία ενός

Μέχρι το 13ο (τέλη Φεβρουαρίου '91), τα συνέδρια του ΚΚΕ ήταν μάλλον μία οικογενειακή τελετουργία, σημαντική για τις εσωτερικές ισορροπίες μεταξύ ηγετικών στελεχών και τις αποχρώσεις στους παραδοσιακούς ιδεολογικούς κώδικες, αλλά χωρίς ευρύτερο πολιτικό βάρος. Η σημασία των εκάστοτε αποφάσεων για τη δυναμική της πολιτικής σκηνής ήταν σαφώς οριοθετημένη και γι' αυτό περιορισμένης εμβέλειας. Στο 13ο συνέδριο τα πράγματα ήταν τελειώς διαφορετικά. Ο έρπων «εμφύλιος πόλεμος» μεταξύ των δύο ρευμάτων κατά τη διάρκεια των προσυνεδριακών και συνεδριακών διαδικασιών παρήγαγε πρωτόγνωρες γι' αυτόν το χώρο εικόνες ανοικτής σύγκρουσης. Οι αποκλίνουσες τροχιές των δύο αντιτιθέμενων εσωκομματικών ομάδων, εκ των πραγμάτων οδηγούσαν σε διάσπαση. Το ΚΚΕ ήταν πια δύο κόμματα σε συσκευασία ενός! Ο καρκίνος του Περισού είχε κάνει μετάσταση και στο ΣΥΝ. Οι υπόλοιποι εταίροι της Θεμιστοκλέους ανέμεναν εναγωνίως την εξέλιξη της συνεδριακής μάχης, έχοντας πλήρη επίγνωση ότι από την έκβασή της θα κριθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό και η τύχη του συμμαχικού σχήματος της «Αριστεράς και της Προόδου». Η νίκη των «ορθόδοξων κομμουνιστών» και η εκλογή της Α. Παπαρήγα στη θέση του γενικού γραμματέα, παρά την οριακή πλειοψηφία, δημιούργησε νέα δεδομένα. Το ΚΚΕ, υπό την πίεση της εσωκομματικής σύγκρουσης, αναδιπλώθηκε ιδεολογικά στα παραδοσιακά στερεότυπα.

Η Ν.Δ. αγωνιούσε, φοβούμενη ότι η συρρίκνωση του ΣΥΝ θα ενδυναμώνει εκλογικά το ΠΑΣΟΚ. Το ενδιαφέρον του Κ. Μητσοτάκη για τις διεργασίες σ' αυτό το χώρο, που εκφράστηκε και με την παρουσία του στο συνέδριο, ήταν διπλό. Η στάση του ΣΥΝ στην επικείμενη δίκη ήταν κρίσιμος παράγοντας για τη μάχη των πολιτικών εντυπώσεων. Επιπλέον, είχε κάθε συμφέρον από την ύπαρξη μίας ισχυρής παρατάξης στα αριστερά του ΠΑΣΟΚ. Η έκρηξη των αντιθέσεων και η ανοικτή κρίση ταυτότητας του ΚΚΕ, σε συνδυασμό με την αντι-ΠΑΣΟΚ στάση της ΕΑΡ είχε ήδη συμβάλει στη σιωπηρή εκτόπιση

του άλλοτε επίμαχου θέματος των συμμαχιών από το επίκεντρο των πολιτικών αναζητήσεων του Κινήματος. Καθ' όλη τη διάρκεια της κρίσης, η Χαριλάου Τρικούπη τήρησε στάση αναμονής, εκτιμώντας ότι θα είχε να κερδίσει εκλογικά, αφού κατέστη προφανές ότι το ΠΑΣΟΚ αποτελεί τη μόνη εναλλακτική λύση στην κυβέρνηση της Ν.Δ.

Η εκλογή της Μ. Δαμανάκη στην προεδρία του ΣΥΝ (18/3/91) επιβεβαίωσε το δόγμα ότι η κρίση είναι η μαμή ριζικών αλλαγών. Η υψηλή δημοτικότητα της νέας προέδρου, ωστόσο, δεν αρκούσαν φυσικά για να καλύψουν την καταλυτική κρίση της παραδοσιακής Αριστεράς. Στην εκλογή της σημαντικό ρόλο έπαιξε και η αμέριστη υποστήριξη που της έδωσε το σύνολο σχεδόν του Τύπου και ειδικά οι οπαδοί της θεωρίας των «δεινοσαύρων». Δεν ήταν λίγοι εκείνοι που θεωρούσαν ότι εκ των πραγμάτων ενισχύονταν οι πιέσεις για απομάκρυνση των δύο άλλων πολιτικών αρχηγών, του Κ. Μητσοτάκη και του Α. Παπανδρέου. Η παρθενική συνέντευξη της Μ. Δαμανάκη, που ακολούθησε την εκλογή της, έστειλε ένα διπλωματικά διατυπωμένο, αλλά ευανάγνωστο μήνυμα στο ΠΑΣΟΚ. Ο ΣΥΝ έκανε εμμέσως πλην σαφώς την αυτοκριτική του για τις παραπομπές το καλοκαίρι του 1989, αλλά υπεραμύνθηκε των καλών προθέσεων του. Η νέα πρόεδρος, πιεζόμενη από τις ερωτήσεις των δημοσιογράφων για τη θέση των βουλευτών κατηγορών, δήλωσε ότι «θα κρίνουν κατά συνείδηση με βάση τα υπαρκτά στοιχεία», προσθέτοντας ότι «δεν θα επιτρέψουν σε καμμία περίπτωση προκατασκευή αποφάσεων κατηγοριών κι ετυμηγοριών». Οι απόψεις αυτές θα πρέπει να συνδυαστούν με τις κατηγορίες εναντίον του πρωθυπουργού Κ. Μητσοτάκη, τον οποίο η Μ. Δαμανάκη κατηγορήσε ότι «επανελημμένα με δηλώσεις του έχει προκαταλάβει αποφάσεις δικαστηρίων». Επρόκειτο για μία ακόμα απεγνωσμένη προσπάθεια να συμβιβαστούν τα ασυμβίβαστα. Οι δηλώσεις αυτές δεν έκαμψαν την επιφυλακτικότητα του ΠΑΣΟΚ, το οποίο υπενθύμιζε τις κατά καιρούς αμφίσημες δηλώσεις και την τακτική του «Πόντιου Πιλάτου», που ακολουθούσε ο ΣΥΝ. Μόνο η ανοικτή καταγγελία των βουλευτών κατηγορών θα έριχνε τα υψωμένα τείχη και θα διασκεδάζε την εντύπωση ότι ο ΣΥΝ έπαιζε καιροσκοπικά και στα δύο ταμπλώ²⁸.

Το ΚΚΕ στην τροχιά της διάσπασης

Η μειοψηφούσα «ανανεωτική» πτέρυγα του ΚΚΕ, μετά την ήττα της στο συνέδριο, επέλεξε το ΣΥΝ ως προνομιακό πεδίο δράσης για να ανατρέψει εμπράκτως τις πολιτικές συνέπειες της χαμένης εσωκομματικής μάχης. Αθροιζόμενη με την ΕΑΡ και τους «μικρούς εταίρους» διέθετε άνετη πλειοψηφία, ώστε να υπερβεί τα παραδοσιακά ιδεολογικά στερεότυπα του ΚΚΕ. Στόχος της ήταν η μετατόπιση του κέντρου βάρους από τον Περισσό στη Θεμιστοκλέους. Αυτό, άλλωστε, αντανακλάται και στην εκλογή της Μ. Δαμανάκη στην προεδρία. Η νέα πρόεδρος έκανε εξαρχής σαφή την πρόθεσή της να μετατρέψει το ΣΥΝ σε κέντρο των πολιτικών επεξεργασιών και αποφάσεων. Το χρονοδιάγραμμα άτυπης, αλλά ουσιαστικής μετεξέλιξης του ΣΥΝ από μέτωπο κομμάτων σε πολυτασικό κόμμα, προέβλεπε τη δημιουργία αυτοτελών οργανώσεων της παράταξης, την εκλογή των οργάνων σε αντίθεση με τη λογική του ορισμού αντιπροσωπειών των κομμάτων που συναποτελούν το Συνασπισμό και σύγκληση τον Ιούνιο του '91 πανελλαδικής συνέλευσης, κατ' ουσίαν ένα είδος ιδρυτικού συνεδρίου της ενιαίας παράταξης.

Ο σκληρός πυρήνας της «ορθόδοξης κομμουνιστικής» πλειοψηφίας του ΚΚΕ δεν ήταν διατεθειμένος να παραδώσει τα ηνία στη Θεμιστοκλέους. Μια τέτοια εξέλιξη θα μετέτρεπε τη νίκη που κέρδισαν στο συνέδριο σε στρατηγική ήττα²⁹. Η δυναμική της εσωκομματικής σύγκρουσης στον Περισσό ήταν το χρονικό μίας προαναγγελθείσης διάσπασης. Το επίσημο ΚΚΕ αρνήθηκε τη συμμετοχή του στην πανελλαδική συνέλευση του ΣΥΝ, ενώ η

«ανανεωτική» πτέρυγα πρωτοστάτησε, με αποτέλεσμα να προκύψουν στο χώρο της παραδοσιακής Αριστεράς δύο σχηματισμοί.

Η ανελέητη μάχη για την ιδεολογική φυσιογνωμία και τον έλεγχο της εσωκομματικής εξουσίας στο ΚΚΕ και το ΣΥΝ επικάλυψε την άλλη διαχωριστική γραμμή, αυτή που οριοθετούν οι αντιθέσεις σ' ότι αφορά το θέμα της προσέγγισης με το ΠΑΣΟΚ. Το μεγάλο πρόβλημα το έχει η Θεμιστοκλέους, δεδομένου ότι οι διάφορες συνιστώσες της - και μετά τη διάσπαση του ΣΥΝ - διχάζονται στο ζήτημα αυτό. Η δυναμική της ενδοπααραταξιακής πώλωσης πάγωσε προσωρινά τις αντιθέσεις, αναδεικνύοντας νέες σκοπιμότητες. Σταυροφόροι της σύγκλισης με το ΠΑΣΟΚ, όπως ο Δ. Ανδρουλάκης, υπογράμμισαν τον ανταγωνιστικό χαρακτήρα των σχέσεων της νέας παράταξής τους με το ΠΑΣΟΚ. Κι αυτό, γιατί η πρώτη προτεραιότητα για το ΣΥΝ ήταν η σταθεροποίησή του και η διεκδίκηση ζωτικού πολιτικού-εκλογικού χώρου, με στόχο να καταγραφεί ως η τρίτη πολιτική δύναμη του τόπου. Η αντιπαράθεση με το ΚΚΕ για τη μοιρασιά των φεμάτων της άλλοτε ενωμένης παραδοσιακής Αριστεράς ήταν αναπόφευκτη. Εξίσου αναπόφευκτος ήταν και ο ανταγωνισμός με το ΠΑΣΟΚ. Κι αυτό, γιατί μετά το διαζύγιο με το «ορθόδοξο ΚΚΕ», ο ΣΥΝ μετατοπίστηκε ιδεολογικοπολιτικά προς τον ευρύ σοσιαλιστικό και κεντροαριστερό χώρο, διεκδικώντας ζωτικό χώρο από το ΠΑΣΟΚ.

Στην επόμενη εκλογική αναμέτρηση θα καταγραφεί η εκλογική επιρροή και θα φανεί η εμπέλεια του εγχειρήματος, θα φανεί δηλαδή κατά πόσο ο ΣΥΝ θα επιτύχει να κατακτήσει αξιοσημείωτο ζωτικό χώρο μεταξύ ΚΚΕ και ΠΑΣΟΚ. Μέχρι τότε, οι σχέσεις των δύο παρατάξεων θα κινούνται στον αστερισμό του ανταγωνισμού, που βεβαίως δεν αποκλείει τη ρητορική περί διαλόγου και σύγκλισης. Η πολιτική αυτή, όμως, έχει ημερομηνία λήξεως. Εάν ο ΣΥΝ δεν καταφέρει το στόχο του να αναδειχθεί τρίτη πολιτική δύναμη, το θέμα της συνεργασίας με το ΠΑΣΟΚ θα επανέλθει με ένταση στην ημερήσια διάταξη, θγάζοντας τις αντιφάσεις στην επιφάνεια και δοκιμάζοντας την ίδια την ενότητα του νέου σχηματισμού.

Στο δρόμο που χάραξε ο Γκένσερ;

Η διάσπαση της παραδοσιακής Αριστεράς ήταν ευνοϊκή εξέλιξη για το ΠΑΣΟΚ. Όχι μόνο για λόγους πολιτικής αντεκδίκησης. Ο Α. Παπανδρέου επιδιώκει μία εκλογική νίκη. Για να αναδειχθεί, όμως, το Κίνημα σε πρώτο κόμμα, πρέπει να αντλήσει ψηφοφόρους και από τα αριστερά και από τα δεξιά του. Πρόκειται για την θεωρία «τρία συν τρία», που είχε διατυπωθεί στη Χ. Τρικούπη πριν τη ρήξη στον Περισσό. Οι δυσαρεστημένοι από το χώρο της Ν.Δ. είναι πολλοί, αλλά οι προσχωρήσεις στην αξιωματική αντιπολίτευση δεν ήταν επαρκείς. Οι ψηφοφόροι της παραδοσιακής Αριστεράς είναι απαραίτητοι για να υπερκαλυφθεί η διαφορά.

Η εκλογή της Μ. Δαμανάκη είχε ανακόψει τις διαρροές, αλλά η διάσπαση εκ των πραγμάτων θα μειώσει αισθητά το ειδικό πολιτικό βάρος και των δύο σχηματισμών της παραδοσιακής Αριστεράς, με αποτέλεσμα τη συρρίκνωση της εκλογικής δύναμης αμφοτέρων. Το ΠΑΣΟΚ, ως όμορος χώρος, βρίσκεται σε πλεονεκτική θέση σε σύγκριση με τη Ν.Δ. στην προσπάθεια για προσέλκυση απογοητευμένων ψηφοφόρων, αλλά ίσως και κάποιων επάνυμων στελεχών, στο όνομα ενός νέου προοδευτικού πλειοψηφικού ρεύματος, που θα διεκδικήσει την εξουσία από τη συντηρητική παράταξη. Η λύπη που εξέφρασε ο Α. Παπανδρέου, οι προσεκτικές δηλώσεις του για μη ανάμιξη και ίσες αποστάσεις από τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές εξυπηρετούσαν τη σκοπιμότητα άντλησης απογοητευμένων ψηφοφόρων και από τα δύο στρατόπεδα.

Δεν ήταν, όμως, μόνο γι' αυτό το λόγο που δεν αποδέχθηκε μία πολιτική προνομιακών

σχέσεων με τους «ανανεωτικούς» και το ΣΥΝ, όπως θα επιθυμούσε ο Γ. Γεννηματάς κι όπως ο εκδήλωσε δημοσίως με το τηλεγράφημά του προς τη Μ. Δαμανάκη ο Κ. Σημίτης. Ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ είχε επίγνωση ότι το εγχείρημα του νέου ΣΥΝ είναι εκ φύσεως ανταγωνιστικό με τη στρατηγική του ΠΑΣΟΚ για αυτοδύναμη διεκδίκηση της εξουσίας. Ακριβώς, γιατί η Θεμιστοκλέους - σε αντίθεση με τον Περισσό - επιδιώκει να «ψαρέψει στα ίδια νερά» με το Κίνημα, ο Α. Παπανδρέου δεν έχει κανένα λόγο να διευκολύνει την προσπάθεια των «ανανεωτικών», «προσφέροντας σωσίβιο». Όταν ξεκαθαρίσει η κατάσταση, σταθεροποιηθούν τα κομματικά σύνορα, αποκατασταθεί μία σχέση με το εναπομείναν ΚΚΕ και καταγραφεί η εκλογική εμπέλεια των δύο σχηματισμών, τότε είναι πολύ πιθανόν να αποδεχθεί μία διαπραγματεύση με το ΣΥΝ. Στόχος του θα είναι μία συνεργασία, που εκ των πραγμάτων θα έχει δορυφορικό χαρακτήρα.

Η πολιτική παρέμβαση Σημίτη, αντιθέτως, εντάσσεται στη γραμμή σύγκλισης των «εσυγχρονιστικών δυνάμεων» - κατ' αρχήν της αντιπολίτευσης - κι αποτελεί την προέκταση της προαναφερθείσης αντίληψης ότι η συνεργασία με το ΣΥΝ θα αποτελέσει παράγοντα επηρεασμού των εσωτερικών ισορροπιών στο ΠΑΣΟΚ και πιο συγκεκριμένα περιορισμού του ηγεμονικού ρόλου του Α. Παπανδρέου. Δεν είναι τυχαίο ότι οι αντιπασοκικές δυνάμεις του ΣΥΝ διατηρούν στενές πολιτικές σχέσεις με τον Κ. Σημίτη, ελπίζοντας σε μία μελλοντική σύμπραξη μαζί του, είτε στο πλαίσιο ενός διευρυμένου ΠΑΣΟΚ, είτε στο πλαίσιο ενός νέου ενδιάμεσου πολιτικού σχηματισμού. Ενός κόμματος που θα κινείται μεταξύ του ΠΑΣΟΚ και της Ν.Δ., παίζοντας το ρόλο του «μπαλαντέρ» στο σχηματισμό συμμαχικών κυβερνήσεων κατά το πρότυπο των Γερμανών Φιλελευθέρων του Χανς Ντίντριχ Γκένσερ. Τα σχετικά σενάρια είναι από τα πιο αγαπημένα ισχυρών εξωκομματικών κέντρων εξουσίας.

Αρχές Ιουλίου 1991

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ν.Δ. 44,25% και 145 έδρες, ΠΑΣΟΚ 39,15%, ΣΥΝ 13,12%.
2. Στις 5/8/89, ο Χ. Φλωράκης διαβεβαίωσε ότι ο ΣΥΝ θα πρωτοστατήσει στην κατάργηση του «+1», ενώ λίγο αργότερα, ο Α. Παπανδρέου θα δηλώσει ότι η στάση του ΣΥΝ στο θέμα της κατάργησης του «+1» είναι το τεστ της αξιοπιστίας του (18/8/89).
3. Ο Χ. Φλωράκης απέκλεισε πολιτική συμφωνία σε επίπεδο κορυφής, παραπέμποντας σε τοπικές πρωτοβουλίες υποστήριξης ανεξάρτητων υποψηφίων. Τελικώς, τα δύο κόμματα συμφώνησαν μόνο στην κοινή υποψηφιότητα του Α. Λάζαρη στη Λευκάδα (13/10/89).
4. Όταν ο Κ. Σημίτης - σε συζήτηση με τους Γ. Γιάνναρο και Γ. Σουφλιά για τις μετεκλογικές εξελίξεις (10/10/89) - δηλώνει ότι δεν αποκλείεται το ΠΑΣΟΚ να προτείνει και στο μέλλον συμμαχική κυβέρνηση με πρωθυπουργό άλλο πρόσωπο εκτός του Α. Παπανδρέου, το ΠΑΣΟΚ, με ανακοίνωσή του, θα καταδικάσει την άποψη Σημίτη, υποχρεώνοντάς τον να ανακρούσει πρύμνα.
5. Σημαντικός σταθμός σ' αυτή τη διαδικασία ήταν η απόφαση για την ένταξή του στη Σοσιαλιστική Διεθνή (9/2/90).
6. Η δήλωση Μητσοτάκη στις 15/10/89 ότι εάν η Ν.Δ. δεν πάρει αυτοδυναμία θα συνεργαστεί με το «γιγίς ΠΑΣΟΚ» είναι αποκαλυπτική των σχετικών ελπίδων.
7. Ο Δ. Ανδρουλάκης, από τους αρχιτέκτονες του ΣΥΝ, της κυβέρνησης Τζαννετάκη και της στρατηγικής για απομόνωση και διάσπαση του Κινήματος, στις 23/11/89 δήλωσε ότι η οικουμενική είναι θερμοκήπιο για τις συμμαχίες του μέλλοντος, ενώ μετά από τρεις ημέρες τάχθηκε ανοικτά υπέρ ενός διαλόγου ΣΥΝ-ΠΑΣΟΚ χωρίς όρους με στόχο τη συνεργασία. Ήταν μία στροφή 180 μοιρών, που αντανάκλασε το ναυάγιο της προηγούμενης στρατηγικής και την αναζήτηση μίας νέας σχέσης με το ΠΑΣΟΚ. Ενδεικτική ήταν και η δήλωση Λεντάκη ότι είχε

διαφωνήσει με την παραπομπή Παπανδρέου (31/11/89). Ακόμα και ο Α. Κύρκος τάχθηκε δημοσίως υπέρ του διαλόγου με το ΠΑΣΟΚ χωρίς όρους και προκαταλήψεις (8/1/90), γεγονός που προκάλεσε αντιδράσεις στο Συνασπισμό.

8. Στις 15/1/90, ο Χ. Φλωράκης διαφοροποιείται απ' αυτά τα ανοίγματα, επαναφέροντας προαπαιτούμενα. Στις 5/2/90, η ΕΑΡ ετάχθη εμμέσως πλην σαφώς εναντίον της συνεργασίας με το ΠΑΣΟΚ.

9. Ο Κ. Λαλιώτης είχε επισημάνει δημοσίως την ύπαρξη δυνάμεων στο ΣΥΝ, που δεν επιθυμούν την προσέγγιση με το ΠΑΣΟΚ, παραδεχόμενος ότι ανάλογες δυνάμεις υπάρχουν και στο κόμμα του. Είχε οριοθετήσει τη σύγκλιση στο πλαίσιο της Δημοκρατίας, του πολυκομματισμού, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, του ευρωπαϊκού προσανατολισμού και του εκσυγχρονισμού. Και για να κάνει σαφέστερο το μήνυμά του, είχε υπογραμμίσει ότι όλα τα παραπάνω συνιστούν μία πρόκληση για την παραδοσιακή Αριστερά, η οποία αντιμετώπιζει καταλυτική κρίση, λόγω της κατάρρευσης του «παρκετού σοσιαλισμού». Δεν παρέλειψε, μάλιστα, να χαρακτηρίσει «πολύ δειλή» την κριτική της για τα καθεστώτα της Ανατολικής Ευρώπης. Η παρέμβαση Λαλιώτη δεν ήταν τυχαία. Σηματοδοτούσε τον τρόπο που το ΠΑΣΟΚ αντιμετώπιζε το Συνασπισμό. Κατά κάποιον τρόπο, οι ρόλοι είχαν αντιστραφεί. Η ηγεσία του Κινήματος επεδίωκε να διαμορφώσει στο ιδεολογικό επίπεδο, μειονεκτικούς για την παραδοσιακή Αριστερά όρους διαπραγματεύσεως.

10. Στη Χ. Τρικούπη, πρωτοστατούντος του Κ. Λαλιώτη, θεωρούσαν ότι εάν το εκλογικό αποτέλεσμα επέτρεπε το σχηματισμό μακρόπνοης κυβέρνησης με το ΣΥΝ, τα εμπόδια θα ξεπερνιόνταν, με αποτέλεσμα την πολιτική απομόνωση της Ν.Δ. και ενδεχομένως την εκδήλωση αντιηγετικών κινήσεων, οι οποίες θα μπορούσαν να καταλήξουν σε διάσπαση!

11. Στις 7/3/90, ο Α. Κύρκος, εκφράζοντας τις αντιδράσεις της ΕΑΡ, δήλωσε Ο ΣΥΝ δεν θα γίνει συμπληρωματική δύναμη του ΠΑΣΟΚ, ενώ στις 16/3/90 ο ίδιος τάχθηκε εναντίον κυβερνήσεων οριακής πλειοψηφίας, αρνούμενος εμμέσως πλην σαφώς την προοπτική κυβερνητικής συνεργασίας με το ΠΑΣΟΚ. Στις 10/3/90, η πανελλαδική συνδιάσκεψη του ΣΥΝ έθεσε εκ νέου όρους για σύγκλιση με το κόμμα του Α. Παπανδρέου.

12. Ενδεικτική του κλίματος ήταν η δήλωση Φλωράκη περί σχέσεων του πρώην ΚΚΕσ με το καθεστώς Τσαουσέσκου (4/4/90) και η έντονη αντίδραση της ΕΑΡ.

13. Το χαρτί αυτό είχε παιχθεί δύο ημέρες πριν από το Α. Κύρκο, ο οποίος απέκλεισε την πρωθυπουργία Παπανδρέου, λόγω της δικαστικής εκκρεμότητας (27/3/90). Την επομένη, ο Γ.Γ. του ΚΚΕ Γ. Φαράκος συνόδευσε την πρότασή του για κυβέρνηση συνεργασίας ΠΑΣΟΚ-Συνασπισμού με την ευχή ο Α. Παπανδρέου να μην διεκδικήσει την πρωθυπουργία.

14. Το ΠΑΣΟΚ με 38,62% κέρδισε 123 έδρες (συν 0,8% περίπου από το ποσοστό του στις μονοεδρικές και δύο έδρες). Ο ΣΥΝ με 10,28% κέρδισε 19 έδρες (συν περίπου 0,2% και δύο έδρες από τις μονοεδρικές). Από μία έδρα κέρδισαν οι Οικολόγοι και η ΔΗΑΝΑ με το Θ. Κατσιώκη, ο οποίος αργότερα προσχώρησε στη Ν.Δ.

15. Οι βολές στράφηκαν κατά κύριο λόγο εναντίον του επιτελάρχη του Κινήματος και αρχιτέκτονα της προεκλογικής εκστρατείας Κ. Λαλιώτη. Η σκληρότατη επίθεση, που εδέχθη από το συγκρότημα του Ταύρου, υποχρέωσε το ΠΑΣΟΚ και τον πρόεδρό του να του προσφέρουν πολιτική κάλυψη.

16. Ο Γ. Γεννηματάς απειλήσε ότι θα διαφοροποιηθεί, ενώ αρκετά στελέχη ζήτησαν να αμβλυθεί η κατηγορηματικότητα της θέσης - όπως κι έγινε - με το επιχείρημα ότι ήταν δύσκολο να πραγματοποιηθεί απότομα μία τέτοια στροφή, δεδομένου ότι το τελευταίο διάστημα είχε καλλιεργηθεί μία άλλη αντίληψη. Η πλέον σαφής θέση υπέρ της αυτοδυναμίας ήταν του Π. Οικονόμου, που σ' εκείνη τη σύνοδο υπέβαλε την παραίτησή του από το Εκτελεστικό ως εκδήλωση αναγνώρισης της προσωπικής ευθύνης του για την εκλογική ήττα. Ο Π. Οικονόμου, που είχε διαφωνήσει με την πρόταση για κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ-ΣΥΝ πριν τις εκλογές του Απριλίου, υποστήριξε ότι το ΠΑΣΟΚ δεν αποδέχθηκε την παρατεταμένη ήττα του, που αρχίζει πριν από τον Ιούνιο 1989, καταλήγοντας με τη θέση ότι η επιδίωξη της αυτοδυναμίας είναι η μόνη στρατηγική που επιτρέπει την ορθή επιλογή ανάμεσα σε μονοκομματικές ή συμμαχικές κυβερνήσεις κατά περίπτωση.

17. Ο Γ. Γεννηματάς ετάχθη σαφώς υπέρ της ανοικτής συνεργασίας των δύο παρατάξεων

στις δημοτικές εκλογές. Από την άλλη πλευρά, ο Α. Τσοχατζόπουλος, εκφράζοντας την άποψη Παπανδρέου, ήταν περισσότερο επιφυλακτικός, ενώ ο Κ. Λαλιώτης υποστήριξε τη μετατόπιση του κέντρου βάρους από την αντιπαράθεση κομματικών χώρων, στη διαμόρφωση συνδυασμών από προσωπικότητες με ευρύτερο κοινωνικό κύρος και απήχηση.

18. Κατά ομολογία του Χ. Φλωράκη. Την πρωτοβουλία για τη συνάντηση πήρε ο πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ, με στόχο να αποσαφηνιστούν οι προθέσεις και να διερευνηθούν οι δυνατότητες συνεργασίας στις δημοτικές.

19. Η «Αυγή» άφησε αιχμές κι έγραψε αρνητικά σχόλια για το ενδεχόμενο συνεργασίας, ενώ ανάλογες δηλώσεις έκαναν στελέχη της ΕΑΡ.

20. Η παρέμβαση του Θ. Κατριβάνου, ο οποίος διεκδικούσε για τον εαυτό του το χρίσμα της υποψηφιότητας για τη δημαρχία σε συνεργασία με τη Ν.Δ. (σχετικές δηλώσεις Έβερτ), όπως και οι απόψεις κύκλων της ΕΑΡ για «οικουμενικό υποψήφιο», ήταν αποκαλυπτικές προθέσεων και αντιθέσεων στους κόλπους της παραδοσιακής Αριστεράς.

21. Το ΠΑΣΟΚ επέβαλε τη Μ. Μερκούρη στην Αθήνα, ο ΣΥΝ το Σ. Λογοθέτη στον Πειραιά, ενώ για τη Θεσσαλονίκη επελέγη ο καθηγητής Δ. Φατούρος, μετά την άρνηση της παραδοσιακής Αριστεράς να αποδεχθεί την υποψηφιότητα του Σ. Παπαθεμελή.

22. Στον Πειραιά, ενώ το Κίνημα στοιχίστηκε απολύτως πίσω από τον Σ. Λογοθέτη, στην Αθήνα, ο ΣΥΝ δεν έκανε το ίδιο με την κ. Μ. Μερκούρη. Η μεγάλη πλειοψηφία της ΕΑΡ κι όχι μόνο, προτίμησε άλλες λύσεις.

23. Στην ηγετική ομάδα του ΠΑΣΟΚ, μόνο ο Γ. Γεννηματάς επέμεινε στη θέση του για προεκλογική συνεργασία. Ο Κ. Λαλιώτης πρότεινε διάλογο με στόχο ένα κοινό πρόγραμμα, που θα επιτρέψει τη μετεκλογική συνεργασία, διευκρινίζοντας ότι οι δύο παρατάξεις πρέπει να κατέλθουν αυτόνομα στις επόμενες εκλογές.

24. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι πρωτεργάτες του περιβόητου «ωμού εκβιασμού» που κατήγγειλε ο Α. Παπανδρέου στην κρίσιμη σύνοδο της Κ.Ε. στο «Πεντελικό» (τέλη Νοεμβρίου '90), ήταν και ένθερμοι θιασώτες της συνεργασίας με το ΣΥΝ. Εκτός του Κ. Λαλιώτη, που υποστήριξε αυτή τη θέση από την εποχή των κυβερνήσεων του ΠΑΣΟΚ, πιστεύοντας ότι η σύγκλιση με την παραδοσιακή Αριστερά και η νήφιση της απλής αναλογικής θα άλλαζε το πολιτικό σκηνικό και θα λειτουργούσε εξισορροπητικά στις εγγενείς αδυναμίες του κόμματός του, σε ανάλογες θέσεις μετατοπίστηκε ο Κ. Σημίτης και ο Θ. Πάγκαλος. Ο πρώτος, αν και προσεκτικός στις δηλώσεις του, δεν έκρυβε ότι το ενδιαφέρον του ήταν προσανατολισμένο αλλού. Όσο για το Θ. Πάγκαλο, αυτός για μεγάλο χρονικό διάστημα βρισκόταν σε ανοικτό πόλεμο με την παραδοσιακή Αριστερά. Η μεταστροφή οφειλόταν, όπως ήδη σημειώσαμε, στη δυναμική των εσωκομματικών ισορροπιών. Με άλλα λόγια, επεδίωκαν να χρησιμοποιήσουν το ΣΥΝ ως μοχλό πίεσης προς τον Α. Παπανδρέου, δεδομένου ότι μία στρατηγική σύμπλευση θα συνεπάγετο διαβουλεύσεις και αμοιβαίες υποχωρήσεις, οι οποίες αντικειμενικά θα μετατόπιζαν αισθητά το κέντρο λήψης των αποφάσεων και θα άφηναν περιθώρια για πολιτικούς ελιγμούς. Θεμελιωτής αυτής της αντίληψης είναι αναμφισβήτητο ο Γ. Γεννηματάς, το πλέον δημοφιλές στη βάση του ΠΑΣΟΚ στέλεχος, που, όμως, εδώ και αρκετά χρόνια βρίσκεται σε μόνιμη δυσμένεια, λόγω του ότι ο αρχηγός του τον θεωρεί εν δυνάμει ανταγωνιστή. Η χειραφέτηση από το σύνδρομο του ιδρυτή ήταν στα τέλη του '90 ο κοινός παρονομαστής και ο συνδετικός κρίκος των Γ. Γεννηματά, Κ. Λαλιώτη, Κ. Σημίτη και Θ. Πάγκαλου. Αντιθέτως, οι Γ. Αρσένης, Α. Κακλαμάνης και Α. Πεπονής, που συνέπλεαν με τον Α. Παπανδρέου ήταν μάλλον αρνητικοί.

25. Η ανακοίνωση του ΣΥΝ που εκδόθηκε όταν ο ανακριτής Σ. Σπύρου κλήτεψε τον Α. Παπανδρέου (Νοέμβριος '90) ήταν αποκαλυπτική της αγωνίας να συμβιβαστούν τα ασυμβίβαστα και να υπάρξουν όλα εκείνα τα στοιχεία, που δεν θα όξυναν τις εσωκομματικές αντιθέσεις.

26. Ο Χ. Φλωράκης μίλησε στη Βουλή για «λεγόμενη κάθαρση», ενώ η Κ.Ε. του ΚΚΕ ανακοίνωσε ότι «δεν μπορεί να συμφωνήσει ούτε με την προσπάθεια να αξιοποιηθεί αυτή η πορεία (δικαστική) για τεχνητή πόλωση, ούτε για παρεμπόδιση της συσπείρωσης των δυνάμεων του ευρύτερου προοδευτικού χώρου γύρω από την εναλλακτική λύση».

27. Ο Δ. Ανδρουλάκης, με επιστολή του είχε προτείνει στο ΣΥΝ όχι μόνο να εγκαταλείψει την τακτική του «Πόντιου Πιλάτου», αλλά και να αναλάβει πολιτική πρωτοβουλία για την υπόθεση, επισκεπτόμενος τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, ενώ ο Ν. Γαλανός χαρακτήρισε εκ

προοιμίου αναξιόπιστο μάρτυρα το Γ. Κοσκωτά, ερχόμενος σε αντίθεση με το Ν. Κωνσταντόπουλο.

28. Η διαφοροποίηση των κατηγορών Ν. Κωνσταντόπουλου και Ν. Γαλανού ήταν εξ αρχής εμφανής και κατέστη εξώφθαλμος με την αποκάλυψη της απόκρυψης των στοιχείων για τα μάρκα του Γ. Λούβαρη.

29. Πρώτος στόχος του ήταν να θέσει υπό έλεγχο τον κομματικό μηχανισμό και τα δημοσιογραφικά όργανα του κόμματος, το «Ριζοσπάστη» και τον «902».